

Cutubka

DADKA, MEELAHA AY DHACAAN IYO DAGAANKA ITOobiya IYO GEESKA AFRIKA

1

Ujeedooyinka Guud ee Cutubka

Marka uu cutubkan dhamaado kadib, ardadu waxay awoodi doonaan in ay:

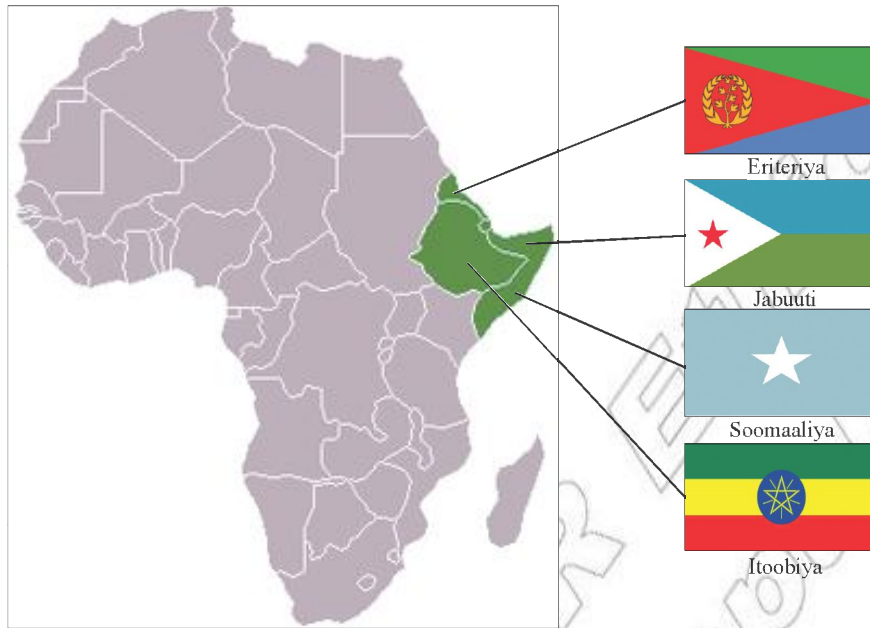
- Tilmaamaan halka uu Geeska Afrika dhaco.
- Magacaabaan wadamada Geeska Afrika iyo caasimada hooda.
- Muuqaal ku muujiyaan halka ay Itoobiya daris ahaan dhacdo (kutaalo).
- Caddeeyaan goobaha arkiyoolajiga ee Itoobiya iyo Geeska Afrika.
- Fahmaan iyo inay awoodi karaan inay sharaxaan jiritaanka diimaha waa weyn ay qarniyada ka wada jireen iyo isu dulqaadashadooda Itoobiya iyo Geeska Afrika.
- Aqoonsadaan jiritaanka qaramadii ugu horeeyey ee Itoobiya iyo geeska Afrika.
- Fahmaan taariikh ahaan iyo siyaaso ahaan guulihii waa weynaa ee ay horay uga gaadheen qaramadii Itoobiya iyo geeska Afrika.
- U bogaan ama ay u qiraan awooda iyo adkaanta qaramadii hore ee Itoobiya.
- Fahmaan himilooyinka ugu muhiimsan ilbaxnimada cusub.
- Falanqeeyaan kaladuwanaanshaha dagaamada, dhaqanka iyo hab-nolaleedka dadka dhulka jooga sare iyo dhulka jooga hoose ee Itoobiya iyo waliba dadka miyiga iyo kuwa magaalada.

Tusmooyinka Muhiimka ah

- 1.1 HALKA AY DHACAAN DALALKA GEESKA AFRIKA.
 - 1.2 TAARIKHDA DADKA IYO DAGAANKA ITOobiya IYO GEESKA AFRIKA.
 - 1.3 QARAMADII UGU HOREEYAY EE ITOobiya IYO GEESKA AFRIKA.
 - 1.4 XAALADHA SALDHIGA U AH KALA DUWANAANSHAHA DAGAAMEYNTA IYO HAB-NOLALEEDKA.
- Soo kobidda cutubka
 - Su'aalo ka kooban cutubka dhamaantii

Ma tilmaami kartaa Geeska Afrika muuqaal ahaan sida qaabkiisu uu u egyahay? Manoo sheegi kartaa sababta qeybtan qaaradda ka midka ah loogu magac daray Geeska Afrika?

Fiiri Khariirad siyaasadeeda Afrika ee hoos ku sawiran, kadibna u soo bandhig oo ha kula wadaagaan fikirkaaga iyo waxaad ka fahantay khariirada ardayda fasalkiina.

Jaantuska 1.2: Khariirada siyaasadeed ee Geeska Afrika

Qeybta midabka ama khadda cagaarka ah leh ee Jaantuska sare ee qaaradda ayaa loo yaqaanaa Geeska Afrika.

Geeska Afrika waa fiiqa ku yaala dhanka Bari ee qaaradda kaasoo xadlawadaaga:

- *Badda Cas dhanka Waqooyi Bari*
- *Gacanka Cadmeed iyo Badda Carbeed dhanka Bari*
- *Badweynta Hindiya dhanka Koonfur Bari*
- *Suudaan dhanka Waqooyi iyo waliba dhanka Galbeed*
- *Kiinya dhanka Koonfurta*

Waddamada Geeska Afrika

Jabuuti, Eritariya, Itoobiya iyo Soomaaliya ayaa ah wadamada Geeska Afrika. Hadii aynu is barbadhigno wadamadan, Itoobiya ayaa doorka ugu muhiimsan ka

ciyaarta, taasoo ay ugu wacantahay baaxada tirada dadka, halka ay dhacdo iyo xadka ay La wadaagto dhamaan wadamada Geeska Afrika.

Jabuuti: waa wadanka ugu yar Geeska Afrika. Magaala madax deeduna waa Jabuuti. Jabuuti waa wadanka ugu tirada dadka yar wadamada Geeska Afrika waxay leedahay dakad taas oo Itoobiya ay wax ka soo dajisato kana dhoofiso wax soo saarkeeda.

Ertariya: waa wadanka ugu dambeeyey ee madax banaani qaata Geeska Afrika waxayna heleen dawladdnimadooda 1993dii. Bedka dhulkeeduna waa 118,000 km² caasimadeeduna waa Casmara.

Itoobiya: waa wadan aanan waligii la gumaysanin, waana wadanka koobaad ee ugu wayn Geeska Afrika, dadkeeduna uu yahay in kabadan 74 milyan. Magaala madaxdeeduna waa Addis Ababa taas oo waliba xarun u ah Afrika. Itoobiya waxay xuduud la leedahay Jabuuti, Eratariya, Kiinya, soomaaliya iyo suudaan. Itoobiya intii ka dambaysay 1993 ma lahayn marin badeed. Marka maadama ayna Itoobiya laheyn marin badeed waxay isticmaashaa qaar ka mid ah dakadaha dawladdaha dariska ah. Hada waxay badanaa isticmaashaa dakada Jabuuti.

Soomaaliya: waxay xornimada qadatay 1960kii. Magaala madaxdeeduna waa Muqdisho. Tan iyo 1991dii Soomaaliya wadan nabad ah ma aha, oo waxaa ka jira colaado sokeeye oo ba'an. Soomaaliya waxay ka mid tahay wadamada xeebta leh ee Geeska Afrika; waxayna xad la leedahay Badweynta Hindiya iyo Badda Cas.

Tusaha 1.1: wadamada Geeska Afrika iyo caasimadahooda 2005

Tiro	Waddamada	Tirida dadka (milyan)	Caasimadaha	Bedka dhulka (km ²)
1	Jabuuti	0.8	Jabuuti	23,200
2	Eritariya	4.5	Casmara	118000
3	Itoobiya	74.4	Adis-Ababa	1,104,300
4	Soomaaliya	10	Muqdisho	637,661

Sida Jabuuti iyo Eratariya ayey Soomaaliyana leedahay marin biyood (Badweynta Hindiya iyo Badda Cas) ay si toos ah ugu tiirsantahay.

Wadamada Geeska Afrika waxay mudo dheer ahaayeen meel soojiidata quwadaha shisheeyaha ah. Waxaana sababay barta ay dhacdo oo ah wadada ugu gaaban ee u dhaxaysa Yurub iyo Bariga Fog. Furitaankii Kanaalka Suways ee sannadkii 1869 kii wuxuu sii siyaadiyey muhiimada Geeska Afrika

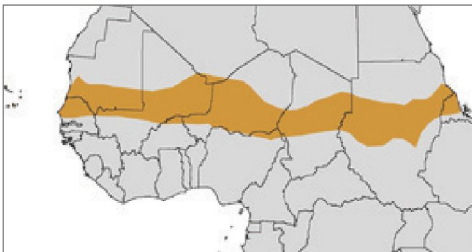

Marinka Kanaalka suways:

- ◇ *Marin-biyood la siman heerka bada oo dad-samee ah kuna yaala Masar*
- ◇ *Waxaa la dhisay Bishii Abriil 1859*
- ◇ *Wuxuu isticmaalkiisu bilowday 1869*
- ◇ *Wuxuu sahlay in biyaha dushooda la maro (socdo) iskuna xidho Yurub iyo Aasiya*

Jaantuska 1.3: Kanaalka Suways

Geeska Afrika wuxuu caan ku yahay khilaafaadka aan dhamaanin ee dhanka xuduudaha iyo isku dhaca qowmiyadaha iyo diimaha. Waxaan tusaale u soo qaadan karnaa muranka dhanka xuduudaha ee ka dhaxeeya Itoobiya iyo Ertariya, isku dhaca Jabuuti iyo Ertariya iyo dagaalka sokeeye ee dalka Soomaaliya. Waxaa intaa u dheer masiibooyin dabiici ah oo ku soo noqnoqda sababana dhimasho dad iyo duunyaba leh. Waxaa saameeya suunka saaxil. Eratariya oo ah waddan ka mid ah wadamada Geeska Afrika ayuu waliba aad u saameeyaa suunkan.

Waddamada la isku yidhaahdo saaxil:

- ◇ *Waxa ay dhereran yihiin 3862 km laga bilaabo Badwaynta Atlaantiga oo dhinaca galbeed ah ilaa Badda Cas oo dhinaca Bari ah.*
- ◇ *Ballaciisuna wuxuu gaadhaa ilaa iyo 1000 km.*
- ◇ *Bedkii suna wuxuu yahay 3,053,200 km².*
- ◇ *Waa fogaanta go'an ee u dhaxaysa laga bilaabo Badwaynta Atlaantiga ilaa Badda Cas ee Afrika*

Jaantuska 1.4: Khariirada dalalka la isku yidhaahdo saaxil

Fiiro gaar ah

- *Geeska Afrika wuxuu ka kooban yahay 4 waddan: Itoobiya, Eretrayya, Jabuuti iyo Soomaaliya*
- *Geeska Afrika wuxuu leeyahay ahmiyad balaadhan oo ay ugu wacan tahay halka uu dhaco (ku yaalo).*
- *Furitaankii Kanaalkii Suweys ee 1869 waxay sii kordhisay ahmiyada Geeska Afrika.*

1.2 TAARIKHDA DADKA IYO DAGAANKA ITOOBIYA IYO GEESKA AFRIKA

Marka uu dhamaado cashirkan kadib, ardaydu waxay a woodi doonaan in ay:

- U soocnaato Itoobiya in ay tahay bilowga banii aadamka.
- Aqoonsadaan goobaha arkiyoolajiga Itoobiya iyo geeska Afrika.
- Xafidaan xaqiiqooyinkii arkiyoolojikaalka ee horay loo daahfurey.
- U habeeyaan xaqiiqooyinka si habaysan oo isku xidhan
- Sharxaan sida iyo goorta ay diinta Masiixiga iyo Islaamku soo galeen Itoobiya iyo Geeska Afrika.
- Ogaadaan Itoobiya in ay tahay wadan diimo kala duwan Leh
- A qoonsadaan jiritaanka isu dulqaadashada dhanka diimaha.
- Garwaaqsadaan jiritaanka dawladihii horee Itoobiya iyo Geeska Afrika.
- Sharxaan in Itoobiya ay ahaan jirtay dawlad xoog badan.
- Sare u qaadaan garaadkooda ku aadan wadaniyadooda.

Abuuritaankii hore ee banii'aadamka: Aragtiyo iyo goobaha arkiyoolajiga ee Itoobiya, Kiinya iyo Tansaaniya.

Waligaa ma maqashay Luusi (Lucy), Salaam (Selam) iyo Ardi (Ardi)?

Waa xaqiiqooyin arkiyooloji oo lagu daah furay Itoobiya, taasoo cadaynaysa Itoobiya in ay tahay halka uu abuuritaanka banii'aadamka uu ka bilowday.

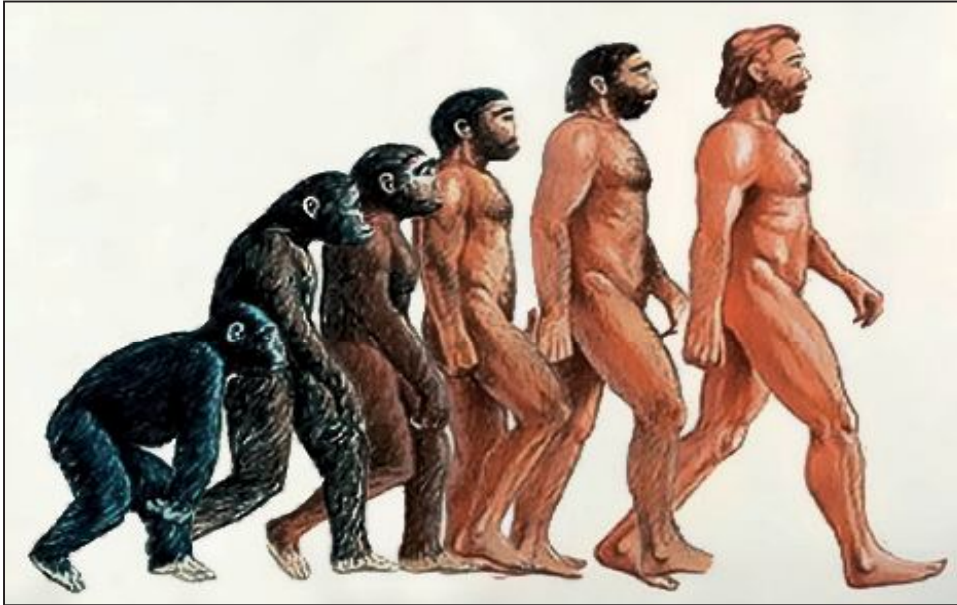
Waxaa jira laba aragti oo aasaasi ah dhanka abuuritaankii hore ee banii'aadamka. Waxayna kala yihiin

- Aragtida Abuurista Alle*
- Aragtida Saynis yahanada.*

Aragtida Abuurista Alle: Aragtida hore, waxay aaminsantahay in dadka (aadamaha) uu illaahay abuuray. Diintu waxay qabtaa in banii'aadamka Illaahay abuuray, oo uu ugu hor abuuray Aadan iyo Xaawo, oo aynu dhamaanteen xaqiiqiyin ka soo jeedno.

Aragtida Saynis yahanadu: Dhanka kale, Aragtida sayniska waxay qabtaa in bani'aadamku uu si tartiib-tartiib ah u abuurmay, oo uu ka bilaabmay noole ilma aragtay ah kaasoo noqday noole hal unugle ah oo qaarkood si fudud isku bedeleen kaluun. Markaa ka dib yimid dhulka, oo intuu sii kobcay noqday daanyero (apes); Kuwaas oo ugu dambayntii isku badalay qof bani'aadan ah oo kaamil ah (dhamays tiran).

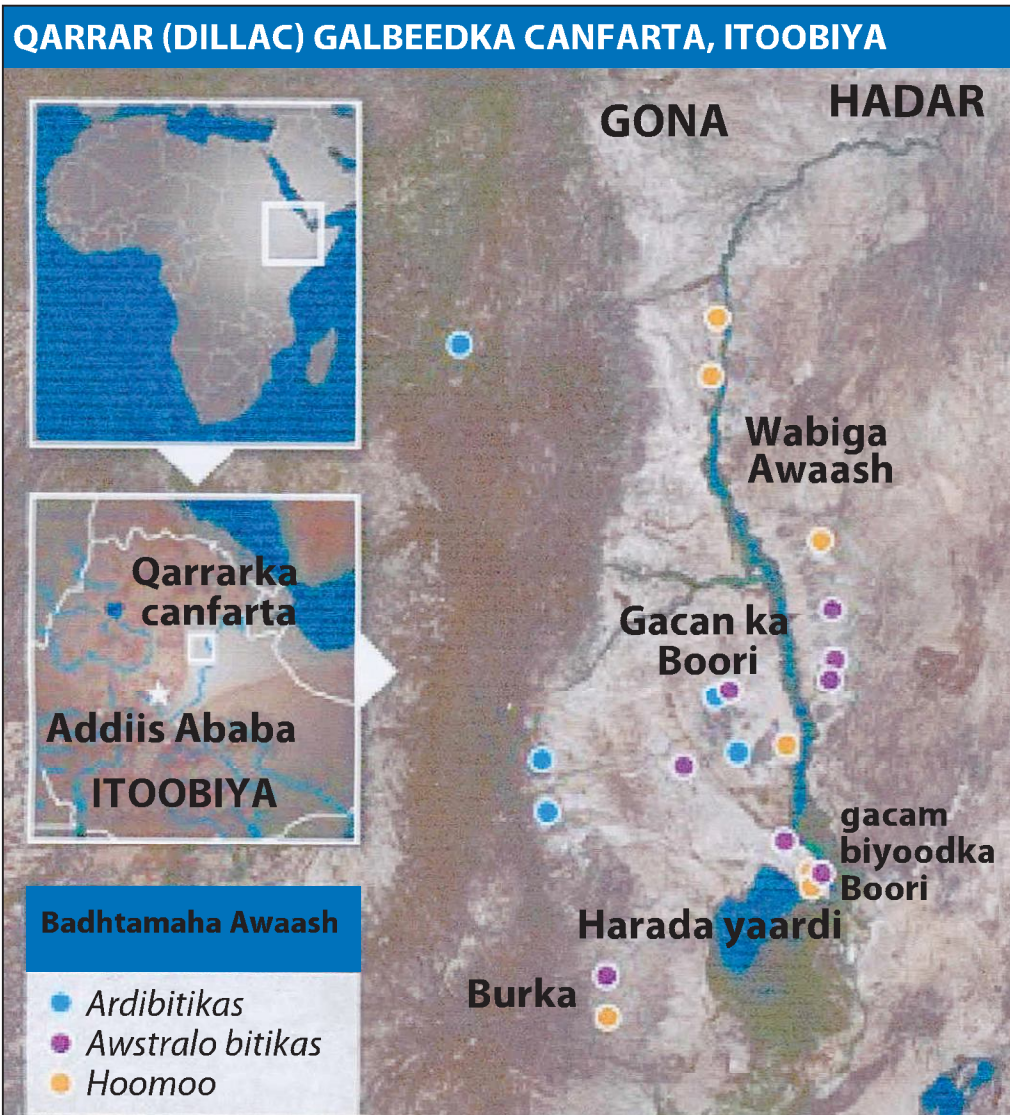
Aragtidani waxay ogolaanaysaa inuu aadmigu yahay natiijo ka dhalatay isbedel marxaladeedyo sitartiib tartiib ah u soo maray nidaam, kaasoo uu ugu dambayntii homo habilis horumaray isku bedelay Aadmiga casriga ah.

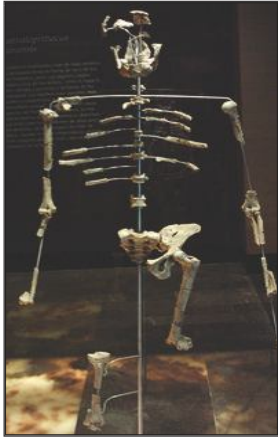
Daraasadihii taariikhdi hore, arkiyoolojistayahanadu waxay daneynayaan in ay ogaadaan hooyga asalka u ah banii' aadamka ee ay ka soo jeedaan. Arintaasi waxay keentay helitaanka xaqiiqooyin fara badan oo dhanka arkiyoolojiga ah. Tan iyo badhtamihii qarnigii 20^{aad} waxaa la daah furay xaqiiqooyin dhanka arkiyoolojiga ah, kuwaas oo cadeynaya abuurka aadamuhu in uu ka bilaabmay Geeska Afrika, gaar ahaan Itoobiya.

Fiiro gaar ah

- Geeska Afrika gaar ahaan Itoobiya ayaa waxaa loo aqoonsanyahay in ay tahay halka aadamaha asalka u ah
- Taana waxaa xaqiijiyey daahfuritaanada arkiyoolojiyadeed ee kala duwan.
- ☛ Dhamaatkii 1950yadii Hoomo Habilis ayaa la daah furay oo lagu daah furay goobta la yidhaahdo Olduvaay Gorji (olduvai Gorge) ee Tansania iyo Kiinya.
- ☛ 1970yadii Hoomoo-iraktas (Homo Erectus)(Aadmi talaabsanaya) oo laga helay dooxada webiga omo malka kunure, konso Gardule.
- ☛ 1981(1973 T.I) Awstralo-biktas Afaranses (Austrolo-pithecus) "Dhinqinesh" oolaga helay gobolka canfarta.
- ☛ Bishii sabteembar 2006, Awstralo-bitkas Raamidas (Austrolo-pithecus Ramidus) "Selam" ayaa laga helay Itoobiya.
- ☛ Kowdii octoobar 2009, Ardi ayaa sidoo kale laga helay Itoobiya.

Jaantuska 1.5: Qaar kamid ah goobaha Aataarta ee Itoobiya

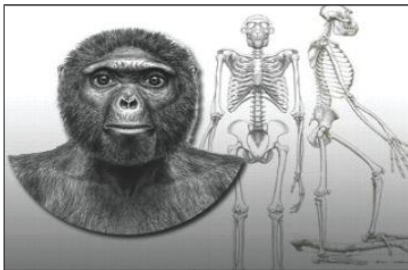
Luusi (Lucy):

- ◇ Amxaari ahaan waxaa lagu magacaabaa "Dhinqinishi"
- ◇ Waxaa laga helay goobta la yiraahdo Hadar, Canfarta 24tii Noofembar 1974kii
- ◇ Waxay noolayd 3.2 milyan oo sanno ka hor.
- ◇ Waxaana daah furay Johanson iyo kooxda la socotay.

Salaam:

- ◇ Waxaa daah furay Dr. Sara Sinaay Alemsegid
- ◇ Waxayna ahayd gabadh yar oo saddex (3) sano jir ah, noolaydana 3.3 milyan oo sano ka hor
- ◇ Waxay noolayd 3.3 milyan oo sano ka hor.
- ◇ Waxay ahayd gabadh yar oo saddex sanno jir ah.

Ardi:

- ◇ Amxaari ahaan waxaa lagu magacaabaa "Ardi" waa soo gaabinta Ardibiteekas raamid.
- ◇ Waxay noolayd 4.4 milyan oo sanno ka hor.
- ◇ Waa qalfoofka ugu da'da weyn ee aadamaha.
- ◇ Waxaana Nofembar 5teedii 1994tii daah furay yohaaniis xayla silaase.

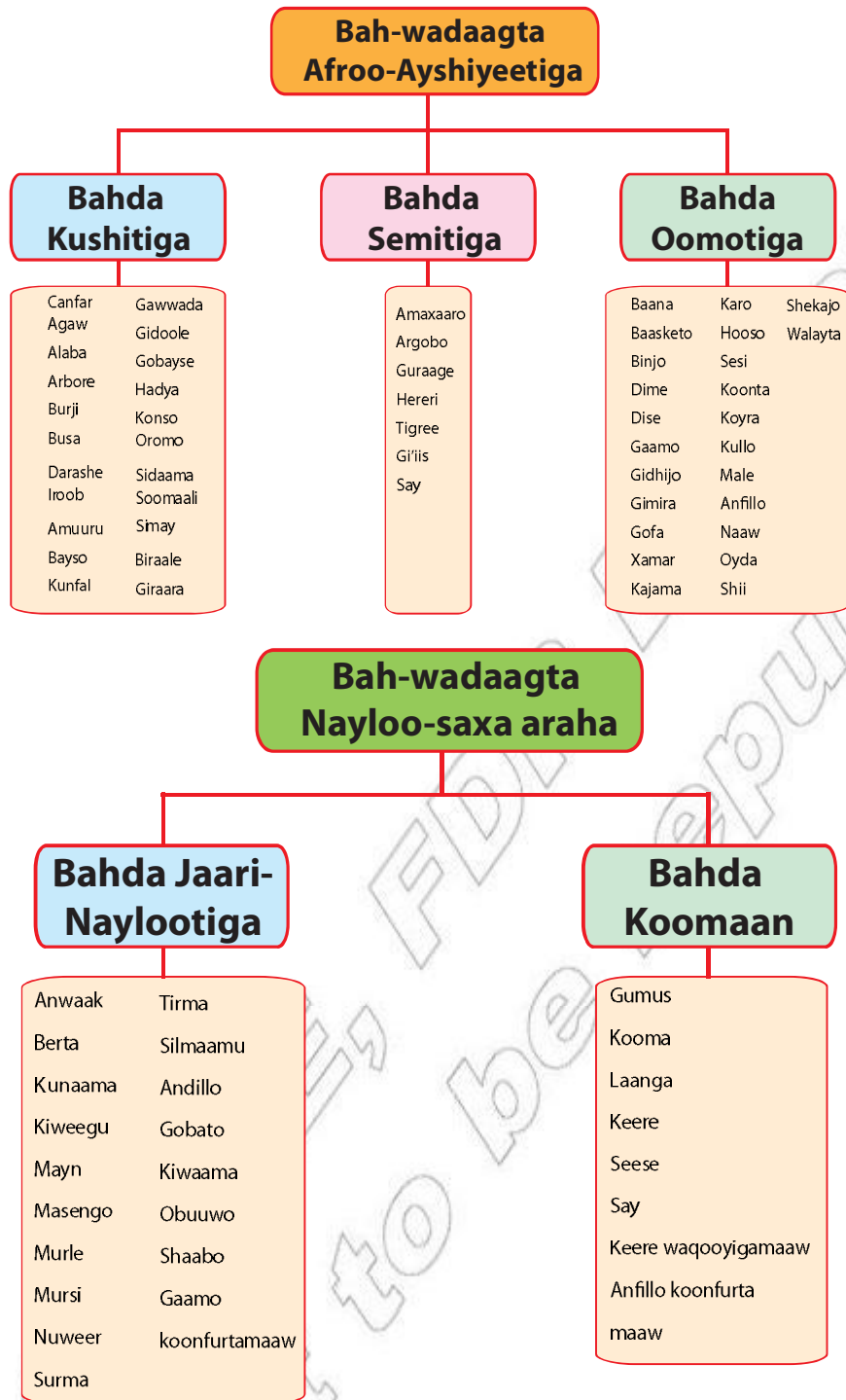
1.2.1 Luuqadaha Lagaga Hadlo Itoobiya iyo Geeska Afrika

Waxaa Itoobiya lagaga hadlaa luuqado aad u tira badan. Luuqadaha ugu waa weyn ee laqaga hadlo waxaa ka mid ah afarta bah-luuqadeed ee kala ah.

- 1 Kushitik
- 2 Sematik

- 3 Omotik iyo
- 4 Naylo-Saxara

Bah-Wadaag-luuqadeedka iyo Baha luuqadeedka lagaga hadlo Itoobiya

Hawl-galka 1.1

- 1 Waxaad xog ama macluumaad dheeraad ah ka soo aruurisaa xubnaha dawladda ee qaabilsan waaxda dalxiiska goobaha arkiyoolojiga ee kajira Itoobiya.
- 2 Gooba gali hadhaayadan (qolfoofyadan) arkiyoolajiyeed (B, T, J, X) ee soo socda midka sida saxda ah ee ay u kala da'da weyn yihiin u kala hor qoran yihiin?

B	ARDI	SALAAM	LUUSI
T	LUUSI	SELAAM	ARDI
J	SELAAM	LUUSI	ARDI
X	LUUSI	ARDI	SELAAM

1.2.2 Dagaamada Itoobiya iyo Geeska Afrika

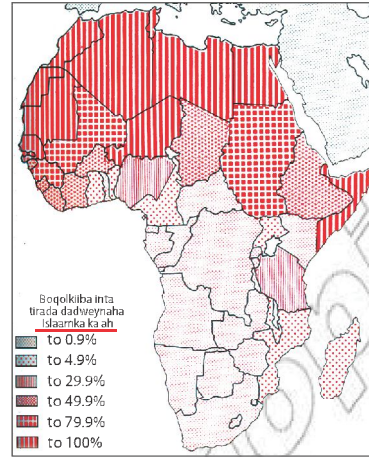
Qaab dagaanka dadka Geeska Afrika ayaa wuxuu yahay mid kala duwan oo aan si iskumid ah loogu baahsanayn (firidhsanay). Guud ahaan, deegaamada Geeska Afrika ee ku yaala dhulka jooga sare leh ayay dadka iyo dagaamadu ku badan yihiin marka loo eego deegaamada ku yaala dhulka jooga hoose leh ee Geeska Afrika. Waxaa baahsanaanta dadka iyo dagaanka saameya xaalada juquraafiyeed iyo mida taariikheed ee uu deegaan leeyahay. Waxaa taariikh ahaan Itoobiya horay uga soo jiray dhaq dhaqaaqyo iyo fiditaano ay dadkeedu sameyn jireen. Waxaana arimahaas sababi jiray xaalado dabiici iyo dad sameeba leh. Xaaladaha dabiiciga ah ee dhaq dhaqaaqyadii iyo fiditaanadii dadkii hore ee Itoobiya sababi jiray waxaa ka mid ahaa abaaraha iyo gaajada (cuno la'aanta). Xaaladaha aan dabiiciga ahayn ee dad sameega ah ee iyana sababi jiray in ay dadku deegaan ama meel ka guuraan oo ay deegaan kale u guuraan waxaa ka mid ahaa dhul-balaadhsigii xilliyadii kala duwanaa ay boqoradii Itoobiya sameyn jireen.

Inkastoy dadka Itoobiya yihiin kuwo leh diimo iyo jinsiyado kala duwan, hadana waxaa ka jiray is dhexgal dhanka guurka iyo dhaqankaba ah. Waxaa kale oo ay dadka Itoobiya ku midoobi jireen iska caabinta cadawga shisheeye. Hadaba waxaa halkaas inooga cad in ay dadku midoobi karaan iyagoo leh luuqado, jinsiyado iyo diimo kala duwan.

1.2.3 Soo gaadhiddii diinta Kiristaanka iyo Islaamka Itoobiya

Waxaa dhici karta in ay fasalka wada dhigtaan arday Muslimiin ah iyo kuwo Kiristaan ah. Maxay yihiin wax yaabaha aad wadaagtaan (aad ka midaysantihiin)? Fadlan islafalanqeeya oo wadaaga afkaartiina.

Diinta Islaamka iyo Masiixiga (Kiristaanka) waa Labada diimood ee ugu weyn Itoobiya. Dadka haysta diinta Kiristaanka waxaa Lagu magacaabaa Masiixiyiin, kitaabkooduna waa Baybalka. Dadka haysta diinta Islaamka waxaa lagu magacaabaa Muslimiin, kitaabkooduna waa Qur'aanka. Labada diimood waxay ka soo galeen Itoobiya xagga Bariga dhow.

Jaantuska 1.6: Baahsanida diinta Islaamka ee Afrika wakhti xaadirkan

Kiristaanka (masiixiyada)	Islaamka
◇ Waa diin ku dhisan mabaadiida Ciise-masiixi.	◇ Diinta Islaamku waa diin uu Eebe u doortay Nabi Muxamad (S.C.W) in uu gaadhsiyo adoomihiisa.
◇ Waxay aaminsanyihiin in Ciise uu yahay inankii Allahay, loona soo diray inuu dadka badbaadiyo	◇ Erayga Islaam waa eray carabi ah oo uu macnihiisu yahay u hogaansan Eebe.
◇ Kiniisadda Ortoodhokiska ayaa waxay ku andacootaa (sheegataa) in diinta kiristanka ay soo gashey Itoobiya qarnigii koobaad ciise dabadii (C.D), balse taariikh yahanadu waxay sheegaan in ay soo gashay qarnigii Afraad ciise dabadii (C.D).	◇ Dadka haysta diinta Islaamka waxaa la yidhaahdaa Muslimiin. Waxayna aaminsanyihiin in uu jiro hal Illaah oo kaliya, Muxamadna (S.C.W) uu yahay fariin qaade (rasuul) uu Eebe u soo diray adoomihiisa.
◇ Itoobiya waxaa soo galiyey Masiixiyadda nin La oran jiray Deramaantas kaasoo Loo yaqaano Abaa Salaama.	◇ Waxay diinta Islaamku soo gaadhay Itoobiya qarnigii 7 ^{aad} C.D.
◇ Dadka ugu hor qaatay diintan waxay ahaayeen boqorada iyo saraakiishooda. Kadib, dhulbalaadhsiyadii boqoradii hore ee Itoobiya aya wada gaadhsiiyey dhamaan dhulka Itoobia.	◇ Waxaa xilligii boqortooyadii Aksuum soo galay Itoobiya Muslimiin magangalyo doon ah oo asxaabtii Nabi Muxamad (S.C.W) ahayd, kuwaas oo ka soo haajiray Maka. Waxay asxaabtaas soo dhaweyn wacan iyo magangalyaba ka heleen boqortooyadii Aksuum ee uu madaxda ka ahaa boqor Axmad Najaash. Waxayna arintan dhalisay in uu xidhiidh wanaagsan dhexmaro boqortooyada Itoobiya iyo Muuslimiinta.
◇ Barashada diinta Kiristaanku waxay ku faaftay qaybo badan oo ka mid ah Itoobiya waxaana gaadh siiyey wadaado fidinayay diinta masiixiga iyo dhul balaadhsigii boqoradii hore ee Itoobiya.	◇ Xidhiidhkan wanaagsan ee Muslimiinta iyo Itoobiya dhexdooda ka dhashay ayaa sababay in ay diinta Islaamku si tartiib tartiib ah ugu fiddo iyo inay Itoobiya ka dhimaan Saldanado Islaami ah.

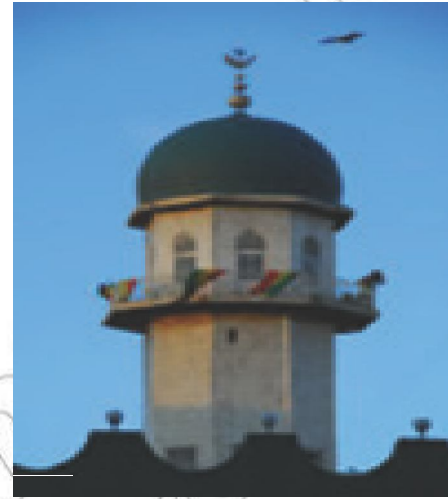
Masjidka Najaash (Tigraay)

Kaniisada Aksuun Siyon

Kaniisada Katoliga (Addis Ababa)

Masjidka Anwar (Addis Ababa)

Hawl-galka 1.2

- 1 Isku soo ururi sawirada kala duwan ee shucuubta quruumaha iyo qoomiyadaha kala duwan ee dalkeenan Itoobiya iyo Geeska Afrikaba.
- 2 Isla falanqeyta faaiidada (Waxtarka) kala duwanaanshaha.
- 3 Hoosta ka xariiq waxtarka ugu muhiimsan ama ugu weyn ee ay midnimadu leedahay.
- 4 Waxaad soo guurisa khariirada Itoobiya, kadibna tilmaam sida ay ugu kala baahsanyihiin luuqadaha kala duwan.
- 5 Ka dooda labada aragtiyood ee asalka aadamaha ee kala ah aragtida sayniska iyo mida abuuridda Alle.

1.3 QARAMADII UGU HOREEYEEY EE ITOOBIYA IYO GEESKA AFRIKA

Marka uu dhamaado cashirkan kadib, ardaydu waxay a woodi doonaan in ay:

- Garwaaqsadaan jiritaanka dawladihii hore ee Itoobiya iyo Geeska Afrika.
- Aqoonsadaan Itoobiya in ay ahaan jirtay dawlad xoog badan.
- Sara uqaadaan garaadkooda ku aadan wadaniyadooda.

Maxaad ka garanaysaa taariikhda hore ee Itoobiya? Wax ma ka sheegi kartaa? Mataqaanaa qaramadii kala duwanaa ee Itoobiya iyo Geeska Afrika?

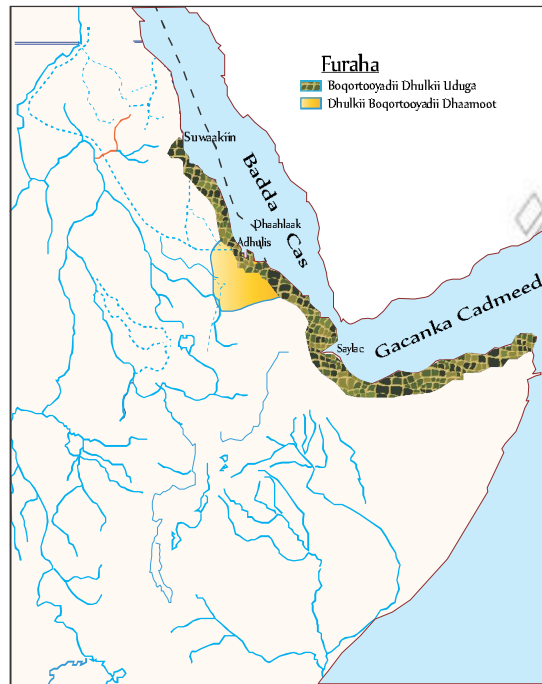
Hadii aynu dib ugu laabano taariikhda Itoobiya oo ahayd mid soo Jireen ah ilaa iyo Miliiniyamkii Saddexaad Ciise Hortii (2800 C.H). Badmareeno Faraacidii Masaarida ah oo maraysay badda cas ayaa ugu yeedhay (ubixiyay) deegaanka Geeska Afrika dhulkii uduga, sida ku xusan diiwaanka qoraalkooda heerogiraafiga. Boqoradii Masaarida ee la odhan jiray Hatshebsat (1504 - 1428 C.H) ayaa Socdaalo ganacsiya oo marayay badda iyo bariiga u dirtay dhulkii uduga. Waxaa booqosho ku tagay dhulka uduga nin la odhan jiray Nehaashi oo ahaa kabtan markab oo u dhashay dalka Masar, kaasoo dhulka uduga ka soo qoray qoraalo diiwaan gashan. Waxaana qoraaladan lagu tilmaamaa in ay yihiin kuwii ugu horeeyay ee diiwaanka taariikhda Itoobiya inta la ogsoon yahay.

B Dhulkii Uduga iyo Boqortooyadii Dhaamoot

Dhulkan uduga wuxuu jiray muddo ku dhow miliiniyamkii 3^{aad} ee C.H; dadka ku noolaana waxaa la odhanjiray “Xabashaa”. Waxaana taariikh ahaan la aaminsanyahay in asalka magaca Xabashaa marka la tixraaco Aksumtii hore iyo Itoobiyada maanta in ay qeyb ka mid ah dhulkii uduga ahaayeen. Waxayna deegaan ahaan ku dhararnayd Badda Cas iyo Marinka Baabal mandab ee kuyaala xeebta Soomaaliya. Dhulkan uduga wuxuu muhiim ku ahaa ganacsiga xawaashka, hargaha iwm. Dhamaan waxyaabahan ayaa ahaa kuwo laga helo Itoobiya, Sidaa daraadeed Itoobiya waxay ka mid ahayd dhulkii uduga.

Dhulkii uduga iyo dadkii ku noolaa ee “xabasha” kadib, taariikhda ugu horaysay ee la ogyahay ee dhulka iyo dadka waqooyiga - Bari ee Afrika waxay ahayd taariikhda dadkii iyo dawladii (qarankii) Dhaamoot ee mudaddii shanta qarni ee ugu dambaysay ciise kahor. Dawladdani waxay ku taalay koonfurta Ertariya iyo Waqooyiga Tigraay. Taariikh yahanadu waxay sheegaan in dhalashadii dawlada

Dhaamoot ay sababtay imaanshihii qabiilada koonfurta carbeed ee kasoo gudbayey marinka Bab-el-mendah Dakada ugu muhiimka ah ee Dhaamoot waxay ahayd Adulis. Dadka dawladii Dhaamoot waxay caabudi jireen asnaamta laga caabudo Koonfurta Carbeed. Daamat waxay lahaayeen qoraal iyo luuqad u gaar ah.

Jaantuska 1.7: Boqortooyadii uduga (punt) iyo Dhaamoot

T *Boqortooyadii Aksuum*

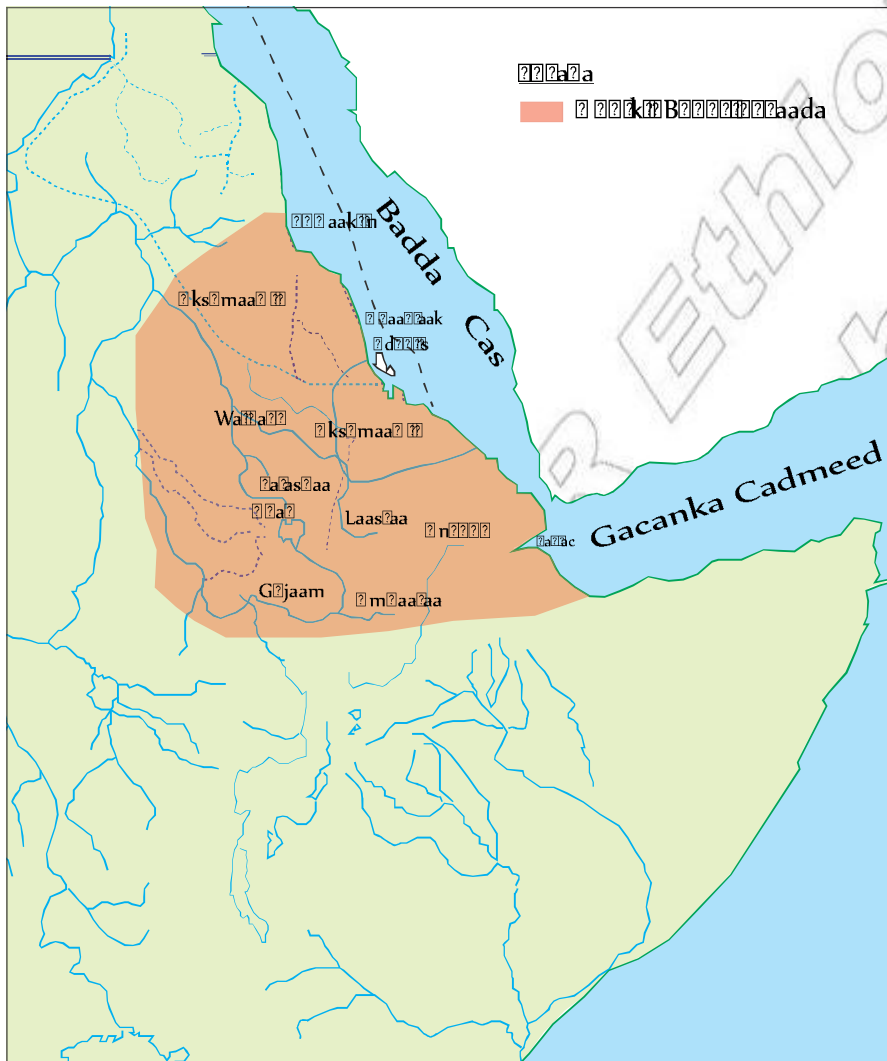
Quwada boqortooyadii Aksuum waxay ka soo ifbaxday agagaarka badda cas, kadib markuu hoos u dhacu ku yimid boqortooyadii Dhaamoot qarnigii labaad ciise Hortii (C.H). Boqortooyada Aksuum waxay ahayd dawlad awood badan oo ka jirtay gobalka Geeska Afrika ilaa iyo qarnigii 9^{aad} ee Ciise dabadii. Waxay lahayd afar dakadood oo saldhig u ahaa baayac mushtarkeeda caalamiga ah. Waxay dakadahaas kala ahaa yeen Adulis Deyre (Raas Siyuum), Afaalit (saylac) iyo Barbara.

Bedkii dhulka Boqortooyadii Aksuum: Bilowgii hore wuxuu dhulka boqortooyada Aksum ku ekaa buuraleyda Waqooyiga Itoobiya. Kadibna waxay Samaysay dhulbalaadhsi baaxad balaadhan oo ay ugu siifidday ilaa iyo:

- *Waqooyiga Shawa oo ka xigtay dhanka Koonfurta*
- *Xeebta Badda Cas oo ka xigtay dhanka Bari*
- *Eratariya oo ka xigtay dhanka Waqooyi*
- *Wabiga Niil oo ka xigtay dhanka Galbeed*

Hoos U Dhiciii Aksum: Hoos u dhaca awooda Aksum waxay bilaabatay qarnigii 7aad C.D. Waxayna dhamaatay dawladnimadeedu qarnigii 9^{aad} CD. Arimaha ugu muhiimsan ee sababey dhicitaankii boqortooyadii Aksum waxay ahaayeen

- Is badalkii ku yimid awoodii maamulka baayac mushatar ka Badda Cas ee gacanta u galay Carabta.
- Weerarkii dadka Beeja ee kaga yimid Waqooyiga
- Gadoonkii ama kacdoonkii dadka (Beesha) Aggaw ee dhinaca koonfurta.

Jaantuska 1.8: Dhulkii Boqortooyadii Aksum

Guulihiiy gaadheen: Boqortooyadii Aksum waxay si aad ah ugu horumareen xirfadaha samaynta nashqadaha iyo dhismaha oo ay ku muujinayeen taalooyinka dhaadheer, tumidda iyo daabacaada lacagaha qadaadiicda ah oo ay kuna sawiri jireen boqorada sida Esaana (Ezana) oo kale. Wax badan lagama garanayo ujeedooyinkii ay ka lahaayeen taalooyinka. Qaar ka mid ah aqoonyahanada waxay soo jeediyeen inay u adeegsan jireen meelaha lagu aaso (xabaalo) boqorada.

፩	፪	፫	፬	፭	፮	፯	፰	፱	፲
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
፲	፳	፴	፵	፶	፷	፸	፹	፺	፻
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100

Jaantuska 1.9: Tirada u gaarka ah ee ay xilliyadii hore samays atay Itoobiya

Diin: Nin u dhashay dalka Suuriya oo la odhan jiray Firimantoos ama Abuna salaama ayaa Kiristaamiyay Boqor Esaana qarnigii 4^{aad} C.D, barayna Kiristaanimada waxaana la socday sagaalkii wadaad ee sida balaadhan u faafiyay Kiristaanka

J **Boqortooyadii Saagwe (1150 – 1270)**

Waxay soo if baxday qarnigii 10^{aad} markii uu Takla Haymanood qabsadey awoodii siyaasada ee Gobalka Laastaa. Yimrahaana Kiristoos iyo Harbe ayaa ka mid ahaa dhawrka boqor ee caan ka ahaa boqortooyadii Saagwe. Xiligii Boqortooyada Saagwe wuxuu ahaa wakhtiga ugu nabadgalyada badnaa marka Labarbar dhigo boqortooyinkii kale.

Dhicitankii boqortooyadii Saagwe: Arimihii sababay dhicidii boqortooyadii Saagwe waxay ahaayeen dagaaladii dhexmaray dadkii baddeli lahaa boqorka Laalibeela, ee u baratamayey xukunka iyo hogaamiya yaasha oo ahmiyadda ugu weyn siiyey arimaha diinta, intay dhisan lahaayeen quwad milatari oo xoog leh. Arrimahaa iyo kuwo kale awgood ayaa waxaa baddaley Boqortooyadii Saagwe, boqortooyadii Salamoonyiinta.

X **Saldanadihii Islaamka**

Fadlan inta aadan guda galin barashada cashirkan soo aruuri xog ama macluumaad.

Soo gaadhidii islaamka Geeska Afrika, waxaa ku xigay dhisidii dowladdo dhawr ah oo Islaami ah laga bilaabo qarnigii 9^{aad} CD. Dowladaha islaamiga ahaa ama Saldanadahan waxaa kamid ahaa Shawa, Ifaat, Adhaal, Fataagaar, Daawaro,

Baali, Hadiya iwm. Saldanadahaas waxaa la dhisay xiliyo kala duwan. Dakadda Seylac waxay aheyd marinka ugu muhiimsan dhanka faafinta diinta Islaamka ee Geeska Afrika. Dhaqaalahoodu wuxuu ku tiirsanaa beeraha iyo faa'iidooyin kii laga helayey baayac mushtarka. Saldanadii Ifaat ayaa ahayd mida ugu waynayd Saldanadihii Islaamka.

Laga soo bilaabo xilligii boqor Amdhe Siyoon (1314 – 1344), waxay boqortooyadii Kiristaanka aheyd ee Waqooyiga daciifinaysay saldanadihii Islaamiga ahaa intoodii badnayd, laakiin intii ka dambaysay soo ifbixii saldanadii Adhaal ee Harar ayay mar labaad Saldanadihii Islaamku awoodaystten.

Boqortooyadii waleytaa, Dhaamoot, Inarya, iyo Kafaa ma ayna aheyn kuwo Islaami ah, waxayna haysteen diima kale, balse markii dambe waxay qaateen diinta Kiristanka.

Saldanadii Shawa

- *Sida diiwaanka taariikhda ku xusan, dawlada shawa ayaa aheyd mida ugu horeysay ee Islaami ah waxaana la aas aasay sanaddii 896C.D.*
- *Waxay ahayd dawladda islaamiga ah ee ugu da'da weyn*
- *Boqortooyada xukunka haysay ee saldanada Shawa waxaa la oran jiray makhsuumayt.*
- *Saldanadii Shawa xidhiidh fiican Lama ayna Lahayn dariska.*

Saldanadii Adaal

- *Waxay aheyd saldanad xoog badan oo dhisantay 1420 ilaa 1560.*
- *Waxay ka bilaabatay agagaarka Harar waxayna gaadhsiisanayd ilaa iyo Waqooyiga Galbeed ee Soomaaliyaa, Koonfurta Jabuuti, iyo dhulka Soomaalida, Oromada iyo Canfarta Itoobiya.*
- *Waxaana aasaaskii dhisida saldanada Adaal ka dambeeyey tafiirtii Walaasma oo ahaa qoyskii xukumayey ifaat.*
- *Waxay aheyd Adaal saldanadii ugu xooga hadneyd qarniqii Lix iyo tobnaad.*

Saldanadii Fataagar

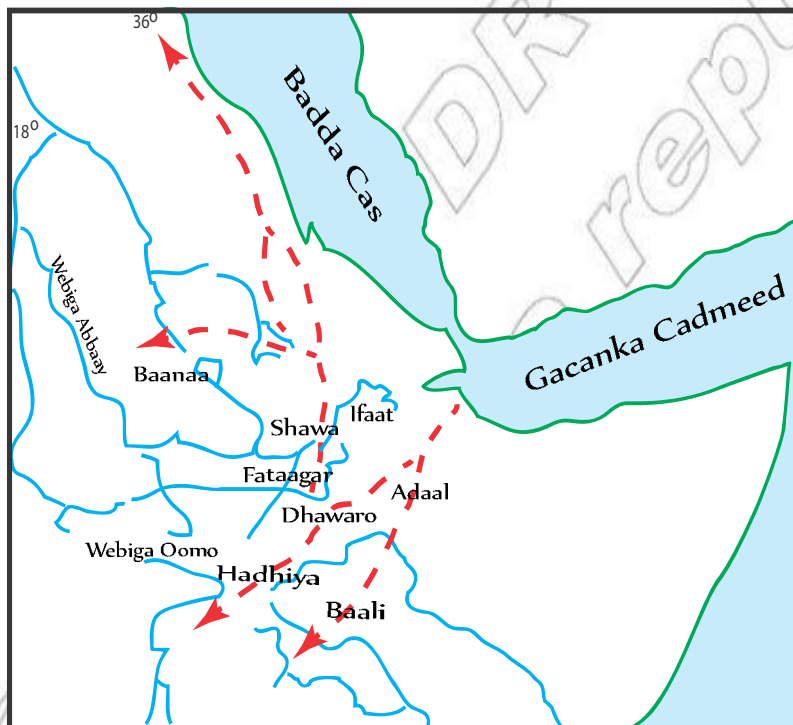
- *Waxay ka jirtay halka wakhti xaadirkan ah Bulga agagaarke shenkoraa.*
- *Waxay soo if baxday bartamihii qarnigii saddex iyo tobnaad.*
- *Waxay abaalgud ka heleen Boqortooyadii kiristaanka*

Saldanadii Baali

- Waxay ahayd saldanad islaami ah oo ka jirtay dalka Itoobiya
- Waxay ka jirtay Koonfurta Itoobiya (halka uu ka soo bilowdo wabiga shabeele).
- Waxaa Ku hareeraysnaa saldanado kale oo Islaami ah.
- Waxay ku taalay dhulka buuralayda ah ee uu ka soo kaco webiga shabeele, halkaas oo ahayd meel carro-san ah.

Saldanadii Ifaat

- Waxay soo ifbaxday badhtamihii qarnigii saddex iyo tobnaad, waxaana aasaasay Cumar Wallaasma.
- Saldanadii Ifaat waxay xukuntay dhul aad u balaadhan iyo waliha ganacsigii wadada dheer ee saylac.
- Waxay aheyd mida oogu xooga badan dhanka iska caabiga boqortooyada kiris tanka ah ee Waqooyiga, balse markii dambe waxaa jabiyey Amdhasiyon sanadii 1332.
- Ifaat waxaa soo xukumayay qoys laan dheere Muslim ah oo la odhan jiray Dhaxaltooyadii (B/tooyadii) Walaasma.

Jaantuska 1.10: Saldanadihii Islaamke ee qarniyadii dhexe

Wolayta

- Waxaa dhisay boqor Motalaami
- Qarnigii saddex iyo tobnaad ayuu qaatay diinta Kiristanka.
- Hogaamiyayaasha (boqorada) Wolayta waxay cimwaanka ama horgalaha “KAAWO”
- Beeraha ayaa ahaa rukumada Dhaqaalahooda.
- Wixuu aasaasay Boqortooyadii ugu horaysay ee Walaytaha ee loo yaqaanay Boqortooyadii Walayta maala

Boqortooyadii Dhaamoot

- Waxay ka jirtay Koonfurta Galbeed ee Itoobia
- Waxay ahayd dhulka Koonfurta ka ah wabiga Niil, Galbeedkana ka ah meesha uu wabiga Awaash ka bilowdo, Barigana ka ah wabiga Dhidassa.
- Taariikh-yahaanadu waxay soo jeediyeen inay dhici karto inay tahay maamulkii ugu horeeyay ee ku xigay Aksum.

Boqortooyadii Enaarya

- Waxay ka jirtay dhulka Waqooyiga ka ah wabiga Goojab.
- Boqortooyadii Inarya waxay dhiseen Kiniisado dhowr ah.
- Taariikhdiis dambe ee Inaryaa waxay Laxidhiidhaa taariikhda Oromada.
- Enaarya waxay ahayd isha ugu muhiimsan ee wax yaabaha laga ganacsado ama agaabta ganacsi.
- Intii ay socotay Boqortooyadii Enaarya waxaa loo yaqaanay Liimmu-Enaarya Boqortooyadaas oo soo if-baxaday qarnigii 19^{aad}.

Boqortooyadii Kaffa

- Waxaa la aasaasay qarnigii Afar iyo tobnaad, lagana aasaasay Koonfurta Inarya.
- Horgalaha magac ee hogaa miyayaa sha (boqorada) kaffa wuxuu ahaa Taato.
- Dhaqaalahoodu wuxuu ku salaysnaa ganacsiga (baayac mushtarka) iyo beeraha.
- Dawladnimadii Kaffa waxay dhamaatay 1897dii markuu Minilik ka guulaystay boqorkii ugu dambeeyey Kaffa ee Taato Gaaki Serekho.
- Waxaa caawin jiray Gole latalineed oo loo yaqaanay Mekercho

Jaantuska 1.11: dawlahii aan Islaamiga ahayn ee Itoobiya ee qarniyadii

1.3.1 Guulahii Taariikheed iyo Kuwa Siyaasadeed ee Lagaadhay

Dalka Itoobiya wuxuu leeyahay guulo taariikh ahaaneed oo soo jiita dal xiisayaasha. Guulahan taariikheed waxay ahaayeen kuwo ay sameeyeen maamuladii ama Boqortooyooyinkii kala duwanaa ee jiray wakhtiyadii hore iyo wakhtiyadii dhexe. Weligaa ma maqashay wax ku saabsan: Taalooyinkii Aksum, Laalibeela iyo Gidaarka Juggol ee Harar? Fadlan kawada hadla ka hor inta aydaan bilaabin casharkiina.

1 *Boqortooyadii Aksum*

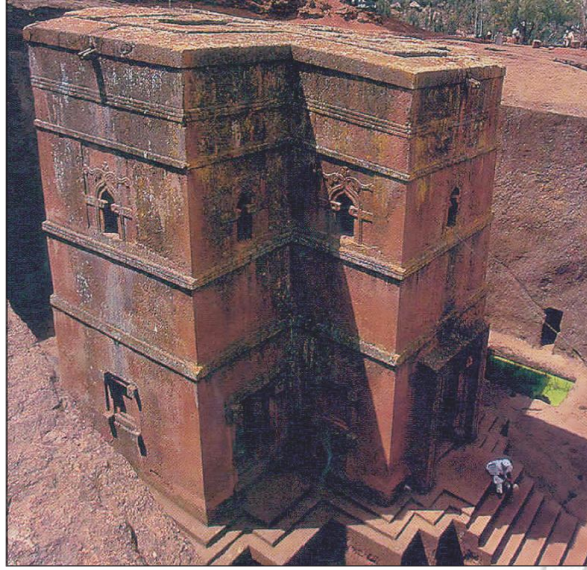
- Waxay lahaayeen dawlad dhexe oo xoog badan taas oo horumarisay magalo qaramooyinkeedii.
- Waxay sameeyeen ganacsi xoog leh oo xidhiidh la lahaa waddamada dibada.
- Waxay horumariyeen qoraal ka hnuqada iyaga oo u adeegsan jiray Saabiyaanka, Giriiga iyo Gi'iiska.
- Waxay caan ku ahaayeen taalooyinkoodii birta ka samaysnaa ee arimahooda ganacsi ay u isticmaali jireen.
- Waxay qaateen diinta Kiristaanka oo ay waliba faafiyeen qarnigii afraad Ciise Dabadii.

Jaantuska 1.12: Taallada Aksum

2 *Saagweyaashii (Zagwes)*

- Waxay awood badan lahaayeen laga bilaabo 1150 ilaa 1270 C.D.
- Waxay adkeeyeen caadooyin dhaqameedkii Aksum sida; Diintii iyo Qoraalkii.
- Waxay caan ku ahaayeen dhisidii ay dhiseen kow iyo Toban Kaniisadood ee dhagaxa ka samaysnaa, kuwaas oo loo aqoonsaday mid kamid ah dhaxalka taariikhiga ee dunida iyo kan uu Laallibeela sameeyay oo ah midgoobaha dalxiiska Itoobiya ka mid ah.

Jaantuska 1.13: Kaniisada Beete Giyoorgis oo ka mid ahayd kaniisadihii Laalibeela

3 Gondharyiintii

Reer Goondhar waxay ku guulaysteen Inay iska Reebaan dhaxal galka taariikh iyo siyaasadeed ee soo socda:

- *Samaynta (aasaasida) Magaalo madax nidaamsan oo si fiican looga baaraan degay taasoo lahayd dawlad dhexe oo xoog badan.*
- *Dhisitaanka Toban qasri oo ay ugu caansanaayeen: Qasrigii Faasiladaas, Bakaaffa, Mintiwab iyo kuwo kale.*

Jaantuska 1.14: Qasrigii Faasiladaas (Goondhar)

4 Reer Koonso

- Reer Koonso waxay ku, nool yihiin waqooyiga gobolka Oomo.
- Waxay lagu yaqaanay habka naxareenta carrada ee saf-safka u habaysan oo ahayd guusha horumar ee ay ka gaadheen dhanka beeraha.

Habka Naxareenta ee Koonso

Habka Naxareenta ee ay reer koonso gaareen

Koonso:

- ◇ Waa degmo gaar ah oo ka tirsan Dawlada deegaanka shucuubta koonfureed.
- ◇ Habka naxareenta ee Koonso waxay UNESCO ku dartay dhaxal-taariikheedka dunida bishii Sebtembar ee sanodkii 1997kii.
- ◇ Waxay ku caan baxeen naxareynta janjeerka Buuraha.

5 Gidaarka Jeggol

- Dadka Harar dagani waxay leeyihiin huuqado iyo dhaqamo kala duwan.
- Waxay dadka ku nool Harar yihiin kuwo leh Lauqado iyo jinsiyado dhowr ah oo kala duwan.
- Hereridu waa dadyawga ku hadla Bahda Sametiga
- Waxay ku noolaan jireen gudaha magaalo gidaar ama deyr ku wareegsan yahay (oo loo yaqaanay jegool) kaas oo Afar mitir dhulka ka sareeyay oo leh shan irridood (albaab).

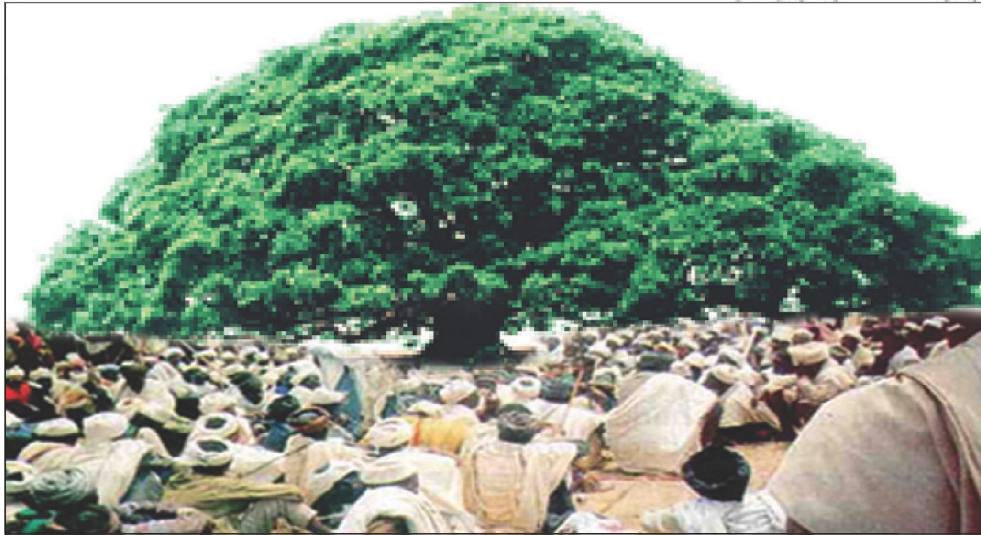
Albaabka Jeggol (Harar)

Gidaarka Jeggol:

- ◇ Qalcad laga dhisay magaalada taariikhiga ah ee Harar.
- ◇ Waxay UNESCO u aqoonsatay goobtan dhaxalka taariikhiga ah ee dunida.
- ◇ Waxaa la dhisay intii u dhaxaysay qarniyadii 13^{aad} iyo 16^{aad}.

6 Oromadii iyo Sidaamadii (nidaamkii Gedha)

- Oromadu waxay kamid yihiin dadyawga ugu qadiimisan ee asalka ah ee itoobiya.
- Waxay lahaayeen nidaam siyaasadeed oo loo yaqaanay xeerka ama nidaamka Gadaha kaas oo ahaa mid ay dadwaynaha Oromadu ugu noolaayeen macmul si dimoqraadiyadeed ah.
- Nidaamka Gada waa mid u habaysnaa (ku salaysnaa) hanaan doorasho.
- Wuxuu sidoo kale xuquuqaha awoodeed mid u sii kala qayb-qaybinayay, kaas oo ah mid ka mid ah xeerarka ka tirsan dimoqraadiyada.
- Waxay ahaayeen mid ka mid ah dadkii ku hoos jiray Saladanadii Baali.
- Beeraha ayaa ahaa waxa ugu muhiimsan ee ay nolashoodu ku tiirsanayd.
- Sida Oromada oo kale ayey Sidaamadu ku dhaqmi jireen nidaam dimoqraadiyadeed oo ay ku maamulaan arimahooda.

Sawir kutusaya dhaqankii Gadaha isla markaana lagu xaalayo Arimaha Bulshada

Hawl-galka 1.3

- 1 Ardaydu ha u kala baxdo todoba kooxood oo kala matelaya: Aksum, Saagwe, Goondhar, Koonso iyo Hereri, Oromada iyo Siidaamada.
- 2 Ha soo aruuriyaan sawirada iyo warbixino ay ku faah faahinayaan guulihii ay gaareen dadyawga aad kala matalayseen, haddii ay suuro gal tahay isticmaala sawirada iyo wax kale oo sharaxayaba.
- 3 Kooxdii shaqo fiican qabata waxaa la siin doonaa Abaal Marin.

1.3.2. Midnimada iyo ilbaxnimada

Samankii Amiirada (samana masaafint) 1769 – 1855

Sabankii Amiirada (samana masaafinti) wuxuu ahaa xilli taariikheedkii u dhexeeyey 1769 ilaa iyo 1855tii. Waxaa sanadka 1769kii astaanka bilowga xilli taariikheedkan looga dhigay, wuxuu ahaa sanadkii shirqoolka loo maleegay lana dilay boqorkii la odhan jiray Lo'aas, oo ahaa mid ka mid ah boqoradii taagta ama awooda darraa ee Gondar. Waxaana dilay boqorkaas Raas Mikaa' eel Sehuul, oo ahaa maal-qabeen (taajir) awood adag oo milatari leh, kana taliya gobolka tigreega. Wixii xiligaas ka dambeeyey waxay awoodoodii adkaatay hogaamiya gobaleedyada. Sanadkii 1855 wuxuu ahaa Sanadkii ugu dambeeyey ee uu dhamaaday xilligii ama waayihii amiirada, waxaana astaan looga dhigay sanadkan xilka ama awooda Imbiraadooriyada qabsashadii uu Kaasaa Hayluu qabsaday lana baxay boqor Tedhurooskii 2aad ee Itoobiya.

Sifooyinkii ugu waa weynaa ee intii u dhexaysay 1769 – 1855 waxaa ka mid ahaa:

- Waxay boqorada Itoobiya ee xukuuma da imbiraadooriyada ka talinayay ahaayeen kuwo aan awood lahayn oo daciif ah.
- Awooda dhabta ah waxay gacanta ugu jirtay hogaamiyeyasha gobalada Tigreega, Shawa, Begamidir, Gojaam iyo Wallo.
- Boqortooyadii Warra Sheeh ama Yeeju ayaa ahayd mid door muhiim ah ka ciyaaraysay wakhtigan. Waxay Lahayd boqortooyadan Yeeju xubno is isdabajoog ah awooda baqornimo loogu dooran jiray oo isaga dambeeyey. Xaaska boqor Bakaafaa, oo la odhan jiray Etage Mintiwaab waxay Gondar ku martiqaaday oo ay madax ooga dhigtay raas Mikaa' eel Sehuul si uu u ilaaliyo nabadda iyo xasiloona. Kadibna si tartiib tartiib ah ayuu ugu guulaystay in uu ugu gacan sareeyo.
- Waxaa kale oo kiniisada Ortodhokiska Itoobiya dhexdooda ka jirtay kala qaybsanaan dhanka caqiidada ah oo ku saabsanayd asalkii ciise masiixi. Waxayna kiniisadu u kala qaybsantay ama ay u kala baxaysay firqo ay caqiidadooda ku aadan dhalashada ama asalka ciise kala duwanyihiin kuwaas oo ay ka mid yihiin Hulet Lidhat (labada dhalasho ee ciise) iyo Soosti Lidhat (saddexda dhalasho) caqiidada Qibaat ayaa iyana waxay aad ugu badnayd (can ka ahayd) Gojaam. Kala qaybsanaanta caqiidada waxay ahayd mid ku xidhan oo racday kala qaybsanaantii horay u jirtay ee ay Itoobiya gobol gobolka ugu kala qaybsanayd.

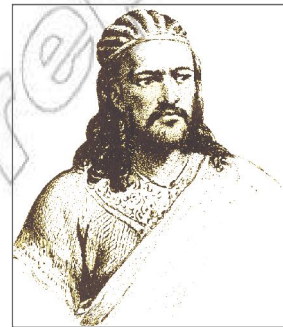
- *Shawa ayaa si tartiib tartiib ah u noqotay mid madax banaan oo leh hoqortooyo u gaar ah oo ay ka taliyaan. Waxaana hoqortooyadan ka talin jiray hogaamiyayaal qaarkood ka horayey Sahla Silaase iyo kuwo kale oo isaga ka dambeeyay. Waxyaabaha hoqortooyadan Shawa ay ka faa'iidaysteen waxaa ka mid ahaa xidhiidhka ay caalamka la lahaayeen, xukunmada hoqortooyo ee xasiloon iyo awood la'aanta iyo kala qaybsanaanta Oromada. Xaaladahan aan soo sheegnay ayaa ka mid ahaa arimaha u suuragaliyay shawa in ay si joogta ah u samayso dhul-balaadhsi baaxad iyo faa'iido dhaqaalaba leh oo ay ugu sii fidayso dhanka Koonfurta, Bariga iyo Galbeedka.*

Iyada oo xaal halkaas uu marayo ayuu Kaasaa Hayluu oo ka soo jeeda Quwaara Sameeyay iskudayo xoog ah oo uu doonayo inuu ku mideeyo Itoobiya. Sannadii 1855tii ayuu Kaasaa Hayluu noqday boqorka boqorada Itoobiya, lana baxay Teedhurooskii 2aad kadib marku ka guulaystay hogaamiya gobolada dagaal ooge yaasha ahaa.

Iskudayadii Midaynta Xuduudaha iyo Casriyaynta ee Teedhurooskii 2^{aad} iyo Yuhaaniskii 4^{aad}

Soo if bixii iyo awood qabsigii Kaasaa Haylu (Teedhuroos).

Waxaa gobolada qaar ka mid ah haystay dagaal oogayaal ku loolamayay hanashada awooda siyaasadeed ee ugu Saraysa. Raas cali oo haystay Beegamidhir ayaa aasaasay (dhisay) Saldanad la odhan jiray Warra Sheh. Waxayna dadkeedu asal ahaan ka soo jeedeen Oromo Muslimiin ah oo markii dambe la Amxaareeyay. Waxaa Raas Cali Kadib xilka Saldanada hayay dhaxal Sugayaal ka soo jeeda qoyskiisa. Dhaxal sugihii ugu dambeeyay ee qabta xilka saldanada wuxuu ahaa Raas Caligii 2^{aad}.

Kaasa xaylu oo markii dambe noqday boqor Teedroos II

Dagaal oogayaashii gobalada kale ee awooda buuxda lahaa waxaa ka mid ahaa Hayle Malakood Sahla Sillaase, oo ahaa Minilik aabihi, Taasaw Gobase – gii walqayt, Waqshuum Gobasegii Laasta. Waxaad xasuusnaataan in horgalaha magac ee “Waqshuum” uu yahay darajada ugu heerka saraysa ee gobalka Wallo. Waxaa kale oo dagaal oogayaashii gobalada ee ka soo horjeeday Teedhurooskii

2^{aad} ka mid ah hogaamiyayaashii wallo Sida Amade Bashiir, Maxamad Cali oo markii dambe noqday Nugus (boqor) Miikaa' eel iyo Taadhle Guwaalugii Gojaam oo ahaa dagaal ooga aad u carqaladeeyey ugana soo horjeeday habkii midaynta xuduudaha ee Teedhuroos.

Teedhuroos wuxuu talaabooyin milatari oo dhowr ah ku qaaday qaar ka mid ah dagaal oogayaashii awooda buuxda lahaa ee gobalada. Tusahan soo socda wuxuu ina tusayaa guulihii milatari ee uu Teeduroos uu ka soo hoyiyay weeraradii uu ku qaaday qaar ka mid ah dagaal oogayaashii ka soo horjeeday ee gobalada.

Tiro	Goobtii uu ka dhacay dagaalku	Sanadka	Hogaamiyadii dagaal ee gobolada	Faallo
1	Guraamba	27 Nofeemar, 1852dii	Dhajaasmaaj Goshu Sawdhe-gii Gojaam	Waxay guushan uu kaasaa Hayluu guulaystay meesha ka saartay mid ka mid ah hogaamiyayaashii awooda badnaa ee daacada u ahaa Raas Cali
2	Gorgora Bijin	12 Abriil, 1853	Qawsaaradii u a deegi jiray raas Cali, Birruu Caligaas iyo kuwo kale ayaa laga guulaystay.	Waxaa ku baa ba'day awoodii iyo quwadii Raas Cali
3	Ayshaal	29 juun, 1853dii	Wuxuu Kaasaa haylu ka guulaystay Ciidankii Raas Cali, wuxuuna gacanta ku dhigay Birru Gooshu-gii Gojaam	Hogaamiyihii awooda lahaa ee ugu dambeeyay boqortooyadii Yeeju iyo hogaamiyihii xilka uga dambeeyay Gooshu Sawdhe ee ahaa Birru Gooshu ayaa laga guulaystay.
4	Dharasga	8 Feb, 1855	Wuxuu ka guulaystay hogaamiyihii awooda lahaa ee ugu dambeeyay ee loolanka dhanka awooda siyaasada kula jiray oo ahaa Raas Wube-gii Sameen	Raas wube wuxuu horay baadari ku caleemasaaray kiniisad uu isaga lafaahaantiisa dhistay oo la yidhaahdo Dharasge Maariyaam uga Keensaday Alaksaandariya. Ugu dambayntii isla baadarigii ayaa kiniisadii uu dhistay Raas Wube ugu caleema saaray Teedhuroos boqortinimada.

Wuxuu kaasaa Haylu u doortay magaca boqortooyo ee Teeduroos saadaal jirtay oo ku xusnayd kitaabka fiqra Iyesuus awgeed.

Dadaaladii Casriyeened ee Teedhurooskii 2^{aad}

Teedhuroos wuxuu dhanka casriyeynta xooga ka saaray (aad ugu dadaalay) dhanka milatariga iyo waaxyaha kala duwan ee maamulka. Wuxuu si gaar ah ugu dadaalay siduu u heli lahaa ciidan qaran oo xirfad leh iyo hub casri ah. Si ay arintan ugu suura gasho ayuu Teedhuroos waraaq u qoray boqoradii Ingiriiska ee la odhan jiray Fiktooriya 1862. Teedhuroos waxaa ku daahday jawaabtii uu waraaqdaas ka sugayay, taasoo markii dambe ku kaliftay in uu xidhxidho diin faafiyayaal reer Yurub ah. Arrintan oo ay weheliso kacdoono dalka gudihiiisa ah oo lagaga soo horjeedo iyo dagaaladiisii isdaba jooga ahaa ee uu dhiiga badan ku daadanayay ayaa sabab u ahaa hoos u dhicii iyo dhicitaankiisii.

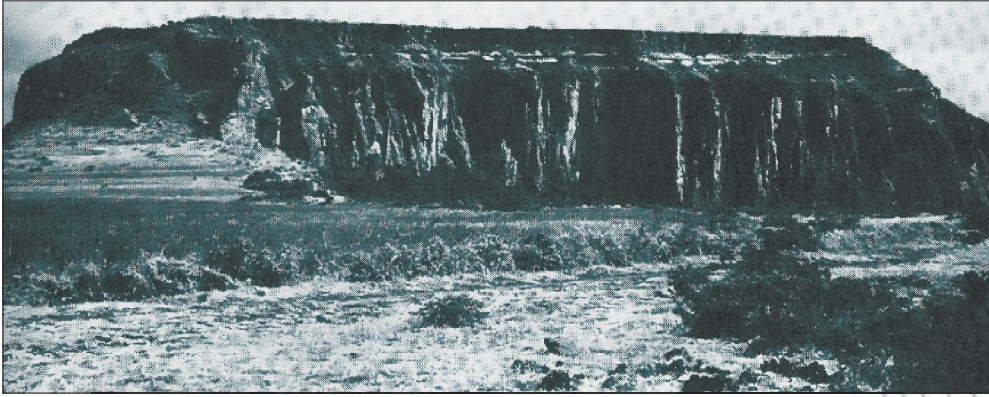
Hoose u dhicii iyo dhicitaankii Teedhuroos

Waxaa jiray labo sababood oo waa weyn oo keenay hoos u dhicii iyo dhicitaankii Teedhuroos. Waxayna kala ahaayeen:

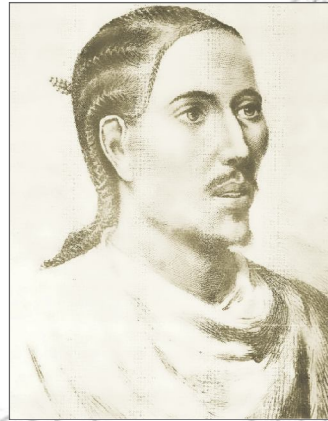
- 1 **Dalka gudihiiisa:** Waxaa awooda ciidankisa aad wax ugu dhimay dagaaladii ciidan ee aan kala go'a lahayn ee uu qaadi jiray waxaa kale oo ka jiray waddanka gudihiiisa kacdoono is dabajoog ah oo taliskiisa lagaga soo horjeedo.
- 2 **Dalka dibadiisa:** Janaraal Roobert Naabiir oo ahaa British ayaa maqdhala kaga guulaystay ciidankii Teedhuroos sanadii 1868dii bishii Abriil, Teedhuroosna isaga ayaa gacantiisa isku dilay.

Dhaxalkiisii

Inkastuuna Teedhuroos ku guulaysanin midaynta Itoobiya, hadana wuxuu ka tagay aragtadii midnimada Itoobiya. Waxaana aragtidan sii waday oo ka dhaxlay hogaamiyayaashii ka dambeeyay.

Sawirka Qalcaddii Maqdhala iyo Teedhroos oo u weheliyo Sebastabol, ee qorigii waynaa ee uu ku soo saartay farsamadiisa.

Hababkii Midnimada qaran iyo Iska-caabinta cadawga shisheeye ee Yuhaaniskii 4^{aad} (1872 - 1889)

Yuhaanis Muusan aaminsanayn in midnimada Itoobiya lagu hanan karo dagaal iyo awood milatari sida uu boqor Teedhurooskii 2aad ee isaga ka horeeyay aaminsanaa. Yuhaanis wuxuu adeeg saday habab iyo xeelado midaas ka duwan kana balaadhan si uu u helo midnimada qaran. Waxaa kale oo uu yuhaanis isku dayay in uu mideeyo diimaha si uu ugu gulaysto ama ay ugu sahlanaato midnimada qaran. Waxaa caddayn cadd u ah habkiisan (nidaamkiisan) isticmaalkiisii habka federaaliga ah.

Waxaa habkiisii federaaliga ahaa tusaale ugu soo qaadan karnaa awoodii uu siiyay Adhaal Tasamaagii Gojaam. Kadib markii uu Yuhaanis goobta layidhaahdo Ambaajaara kaga guulaystay Adhaal Tasamaa oo ahaa hogaamiya dagaal oo ka talinayay Gojaam, ay uu siiyay darajada Nugusnimo kana badalay magaciisii hore ee ahaa Adhaal Tasamaa oo uu ku caleemasaaray magaca Takla Haymaanoot 1881gii.

Hadaynu eegno xidhiidhkii u dhexeeyay Miniligii shawa, Boqor Yuhaanis oo hogaaminaya ciidan ay tiradiisu gaadhayso 100,000 ayaa dagaal ugu kaceen dhanka shawa, balse Minilik ayaa si rasmi ah isugu-dhiibay Boqor Yuhaanis oo waliba aqbalay heshiiskii Lijee ee 20 kii Maarso, 1878^{dii}. Qodabadii heshiiskan waxaa ka mid ahaa:

- 1 Minilik wuxuu qiray boqornimada Yuhaanis wuuna aqbalay in uu joojiyo sheegashada uu sheegto in uu yahay boqorkii boqorada oo uu ku ekaado Nugus (boqor) nimada shawa oo kaliya.
- 2 Yuhaanis wuxuu u ogolaaday Minilik in uu maamulo (xukumo) qeybta koonfureed ee Wallo iyo dhulka uu rasmi ahaan maamuli jiray Hayla Malakoot.
- 3 Minilik waxaa loo fasaxay in uu dhul-balaadhsi u sameeyo dhanka koonfurta, Galbeedka iyo waliba dhanka koonfur Bari; waxana lagu waajib yeelay minilik in uu canshuur (gibir) sanadeed siiyo Yuhaanis. Waxayna labadooduba ku heshiiyeen in ay isku-duubnaadaan oo ay ka midaysnaadaan cadawyada shisheeye.
- 4 Waxaa kale oo lagu heshiiyay in uu san Minilik wax heshiis iyo wada hadal toona ah oo gooni (gaar) ah la yeelan Karin xoogaga ajinabiga (shisheeyaha). iyada oo uu xaalku saas yahay, ayuu muddo yar kadib Minilik Jabiyay heshiiskii qodobkan, oo uu si gaar ah heshiisyo ula galay Talyaanigii 1883, 1887 iyo waliba heshiiskii Wujaale ee 1889 kii.

Jawaabihii Iska caabineed ee Cadawgii shisheeye ee Yuhaanis

Yuhaanis wuxuu difaacayay madax banaanida iyo xornimada Itoobiya oo uu ka difaacayay Masaarida, Talyaaniga iyo Mahdigii Suudaan.

Iska difaacidii Isballaadhintii Masaarida

Khadiif (boqor) Ismaaciil Baashaa oo boqor u ahaa Masaarida ayaa wuxuu doonayey in uu balaadhiyo Imbiraadooriyada Masaarida oo ay maamulaan laga bilaabo badda Meedhitiraaniyaanka ilaa iyo meesha uu ka soo bilowdo wabiga Niil oo ah harooyinka Taana iyo Fiktooriya. Arintaas awgeed ayuu khadiif ugu soo qaaday dagaalada military Itoobiya, oo uu kaga yimid (ka soo galay) saddexda dhinac ee Massawa, Saylac iyo Tajura. Ciidamadii Masaarida ee ka soo galay dhanka Massawa iyo ciidankii Yuhaanis waxuu dagaal ku dhexmaray labada goobood ee Gundhat iyo Gurraa, halka kuwii Saylac la iskaga hor yimid Harar.

Waxaa ka dambeeyay weeraradoodan gardarada ah oo ku taageersanaa dawladii Ingiriiska. Furitaankii Suwis kanaal ee 1869 kii ayaa aha mid ahmiyad (muhiimad) ballaadhan leh oo isku xidha Yurab, Afrika iyo Aasiya.

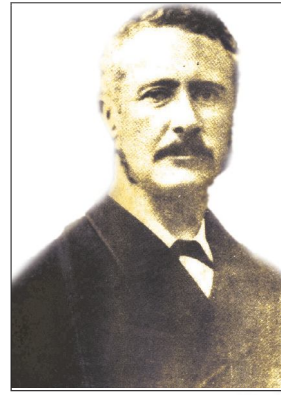
Weeraradii Milatari ee ay Masaaridu ku soo qaadeen Itoobiya iyo Natiijooyinkii ka soo baxay

Tiro	Dhinacyadii ay ka soo galeen weeraradii military ee masaaridu	Sanadka	Hogaamiya yaashii milatari ee ciidamadii masaarida	Natiijooyinkii dagaala da (furinaha dagaalka)
1	Waxay ka soo galeen dhinaca saylac iyagoo ku aadan saldanadii Harar.	Bishii Oktoobar 1875	Maxamad Raa'uuf Baashaa	Ciidamadii masaaridu waxay qabsadeen Harar oo ay haysteen 1875 ilaa iyo 1855
2	Waxay ka soo galeen dakadda Taajura ee Jabuuti iyagoo ku sii jeeda (ku wajahan) Shawa	Oktoobar/ Nofeembar 1875	Waxaa watay ciidamada masaarida Warnar Munsinger oo ahaa calooshii u shaqayste u dhashay Iswisar laan oo uu khadiif Ismaaciil soo dirsaday	Munsinger iyo dhamaan ciidan kiisii oo ahaa 500 waxaa lagu laayay gobolka canfarta
3	Waxay soo gaadheen cadwa (Adw) iyagoo ka soo galay Masawa. Kadibna waxaa ka dhacay saddex dagaal oo isdabajoog ah.	Maarso 1875 iyo Maarso 7 – 9, 1876	Waxaa hogaaminayay ciidamadii Masaarida ee labadii dagaal ee ka kala dhacay Gundhat iyo Gurra kornayl u dhashay dalka Deenmarki oo la odhan jiray Arendirab. Wuxuu ahaa calooshii u shaqayste uu ku adeegsanayay khadiif Ismaaciil.	Ciidamadii masaarida waa la jabiyaya, lakiinse hogaamiyayaashii Masaarida ma aysan qirin xornimada Itoobiya.
4	Waxaa Massawa ka soo galay Talyaanigii isagoo sii maray Dhogaali una sii gudbay dhulka jooga sare ee Erataria (Talyaanigu waxay Massawa ka qaateen Masaarida Sanadkii 1885 tii bishii sii Feebarwari.	Janawari 1887	Dhogaali	Waxaa dhameeyay dhamaan 500 ee ciidamadii Talyaaniga ciidankiiu hogaaminayay Aluulaa.
5	Dagaalkii Mahdiga ee xadka Itoobiya iyo Suudaan	9 – Magrso 1889 kii	Matama	Waxaa la jabiyay ciidamadii Yuhaanis, guushii dagaalka kadibna waxaa kurka laga jaray Yuhaanis

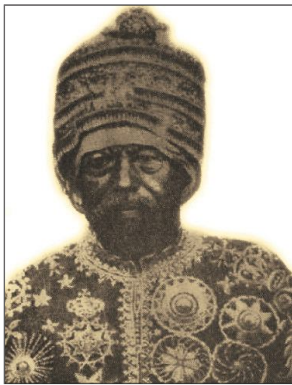
Guud ahaan, Yuhaanis wuxuu aad ugu gogol xaadhay in uu ku guulaysto midnimo qaran waxaa kale oo uu isku dayay in uu xaliyo dhibaataada kala qayb sanaanta caqiidada ee kiniisada Ortodhokiska Itoobiya. Hadaynu eegno dhanka difaaca uu ka difaacayay madaxbanaanida Itoobiya cadawga shisheeye, wuxuu dib u celiyay kana difaacay Itoobiya weeraradii Masaarida, Talyaaniga iyo Mahdiga.

Maxamad Al Axmad

Jeneraal Joordan.

Minilik oo ahaa markii hore boqorkii shawa markii dambana boqorkii Itoobia

Boqor xayla Siluase 1aad

Xaqqi qooyin Taariikhda Miniligii 2^{aad} ah

- 1844 – 1855: Sanadadii hore
- 1855 – 1865: wuxuu ku xidhnaa maqdalla isagoo maxbuus dagaal ah.
- 1865 – 1889: wuxuu ahaa boqorka shawa.
- 1889 – 1913: wuxuu ahaa boqorkii boqorada Itoobiya.

Guulihisii ugu waa weynaa

- Sii wadidii maamulkii boqortooyadii shawa.
- Wuxuu habkii casriga ahaa ee dawladii dhul goosiga ku dhamaystiray nidaamkii dhul-balaadhsiga
- Wuxuu guul taabagal ah ka soo hoyiyay dagaalkii Adwa ee ay Talyaanigu Weerarka gardarada ah ku soo qaadeen, gushaas oo tusaale wanaagsan noqotay oo ay kaga daydaan wadamadii gobanimo doonka ahaa ee Afrika.

1 *Sídee buu Minilik ku hantay awooda?*

- Waxaa ka caawiyay oo uu ka faa'iidaystay boqortooyadii xasiloonaayd ee uu dhisay (sameeyay) *Sahla Sillaase oo ahaa awoowgii Aabo.*
- Guushii ciidamadiisu ay goobta la yidhaahdo Gadilo kaga adkaadeen ciidankii Basaabih ayaa meesha ka Saartay mid ka mid ah hogaamiyayaashii awooda lahaa e u kala baratamayay xilka imbiraadooriyadda.
- Wuxuu xidhiidh wanaagsan (gacan saar) la lahaa Talyaaniga oo ku Caawinayay hub casri ah oo uu markii dambe isaga laftiisa kula dagaalamay.

2 *Dhulbalaadhsigii iyo sii xoogaysigii awoodiisa*

Mudadii uu Minilik xilka boqortooyo haystay (1889 – 1913), waxaa samaysmay dawlad dhexe oo dhul-goosi ah iyo xukuumad boqortooyo oo aad u weyn. Minilik wuxuu dhul-balaadhsi ku fidiyay (balaadhiyay) dhulkii hoos imanayay taasoo adkaysay dhaqaalihii iyo awoodiisii ciidan. Wareegii koobaad ee dhul balaadhsigiisa wuxuu ka bilowday 1870 ilaa iyo 1889kii, midkii labaadna 1889 – 1896, halka uu kiisii saddexaad ee ugu dambeeyay uu ahaa 1896 – 1900.

Wareegyadii Dhul-balaadhsiga iyo Adkaanshihii Awooda Minilik

◆ *Wareegii 1aad (1870 - 1889)*

Waxaa dhul-balaadhsigan sababay xaalado dhaqaale. Wuxuu Minilik gacanta ku dhigay gobolo dhaqaale ahaan aad muhiim u ah sida qaranadii Gibee, Leqaa Qallam iyo Leqaa Neqamte. Wuxuu qabsaday Harar 1887 kadib markuu kaga guulaystay Imiir Cabdulaahi goobta la yidhaahdo jalanqo. Waxaa kale oo ay ciidamadii Minilik oo uu hogaaminayo Gobanaa ka guulaysteen ciidankii Nugus Takla Haymaanoote oo ay kaga guulaysteen goobta la yidhaahdo Imbaabo 1882^{dii}. Guushan ciidan waxay meesha ka saartay mid ka mid ah hogaamiyayaashii awooda badnaa ee loolanka kula jiray.

◆ *Wareegii 2^{aad} (1889 - 1896)*

Sababta ugu weyn ee dhul-balaadhsigii wareegan waxay ahayd in lagu xaliyo dhibaataadii Cuna la'aantii ba'naayd ee 1889 – 1892. Waxaa mudadan (xiligan) loo yaqaanaa “Kifu Qan” (maalmihii xumaa). Dad badan oo ka soo jeeda gobolada waqooyi ee ay abaartu Saamaysay ayaa dibu dajin loogu Samaynayay gobolada cusub ee laga qabsaday koonfurta.

◆ Wareega 3^{aad} (1896 - 1900)

Waa wareegii ugu dambeeyay ee dhulbalaadhsigii Minilik Kaasoo Ujeeda diisa ugu weyn ee ahayd in lafidiyo xuduuda si loo helo dhulbalaadhan oo la iskaga difaaco guumeystaha reer Galbeedka. Waxaa Laqabsaday wareegan ugu dambeeyay dhamaan goobalada iyo dagmooyinka ku yaala xuduudaha. Waxaana ka mid ahaa dhulka Booranta ee xadka kiinya, Ogaadeenya oo iyana xad lawadaagta Soomaalia, Asoosa iyo Beenishaangul Waxaa kale oo uu 1897 dii qabsaday Minilik Kafa oo ahayd mid goonideeda utaagan oo uu xukumo boqor (Taato) Gaaki Sareekoo.

Minilik wuxuu sameeyey maamul boqortooyo oo dhulgoosi ah kaasoo ka kooban bulsho qowmiyado kala duwan leh. Waxaa dhabawday midnimadii dadyawga kala duwan ee Itoobiya ee ay ku guul daraysteen Teedhurooskii 2^{aad} iyo Yuhaaniskii 4^{aad}.

Minilik iyo Hogaamiyayaashii ciidamada (Raasas)

3 Minilik iyo Iska caabintii gumaystayaashii Reer Yirub

Minilik cadawgiisa koobaad ee ugu darnaa wuxuu ahaa Talyaaniga. Dawladdi Ingiriiska ayaa waxay ku casuuntay oo ay ugu yeedhay Talyaaniga in uu qabsado Eratariya, koonfurta Somaaliya, kadibna uu gumaysto dhamaan dalka Itoobiya. Si uu ugu hirgalo hadafkooda ayuu Talyaanigu heshiis lagu magacaabo heshiiskii Wujaale ula galay Minilik 2 May 1889kii. Qodobada ugu Muhiimsan ee heshiiskan waxaa ka mid ahaa qodobka 4^{aad}, 17^{aad}, iyo 19^{aad}. Tusaale ahaan hadaan soo qaadano qodobka 17^{aad}, wuxuu boqorkii boqorada Itoobiya siixiixay oo uu kula heshiiyay Talyaaniga in dhamaan wixii xidhiidh dibadeed ah uu usiimaro Talyaaniga, oo uu san toos wax xidhiidh ah ula yeelan karin Caalamka kale.

Dagaalkii Adwa ee 1896dii iyo Guushii laga soo hoyiyey

Sababtii dhalisay dagaalka: Sababta ugu weynayd ee dagaalka waxay ahayd Talyaaniga oo doonayey in uu Itoobiya gumaysto (gacanta uu ku dhigo). Waxaa kale oo ka mid ahaa Sababihii dagaalka ka dambeeyay heshiiskii Khaa'inimo ee Talyaanigu ku khaa'imay boqor Minilik qaar ka mid ah qodobadii heshiiska (gaar ahaan qodobka 17^{aad}).

Dagaalkii Adwa

Hawl-galka 1.4

Qor saddexdii qodob tarjumaadoodii oo buuxda tusaale: Qodobkii 4^{aad}, 17^{aad}, 19^{aad}.

Taaladii Minilik oo Faras fuushan

Dagaalkan lagaga soo horjeeday guumaystaha ee uu hogaaminayeen Minilik, boqoradii Taayitu oo ahayd xaaskii boqor Minilik iyo hogaamiyayaashii gobalada ayaa wuxuu lahaa saddex wareeg oo kala ahaa:

- 1 Diseembar 1895tii waxaa ciidankii Talyaaniga lagu jabiyay goobta La yidhaahdo Amba Alagee
- 2 Janawary 1896dii waxaa dhacay dagaalkii Maqale, kaasoo Talyaanigii lagu qasbay in uu ka baxo Maqale.
- 3 1 - 2 Maarso, 1896dii waxaa dhacay dagaalkii ugu xoogga badnaa oo ka dhacay goobta la yidhaahdo Adwa. Dagaalkan ayey geesiyiintii midysnaa ee Itoobiya cagta mariyeen gumaystihii Talyaaniga.

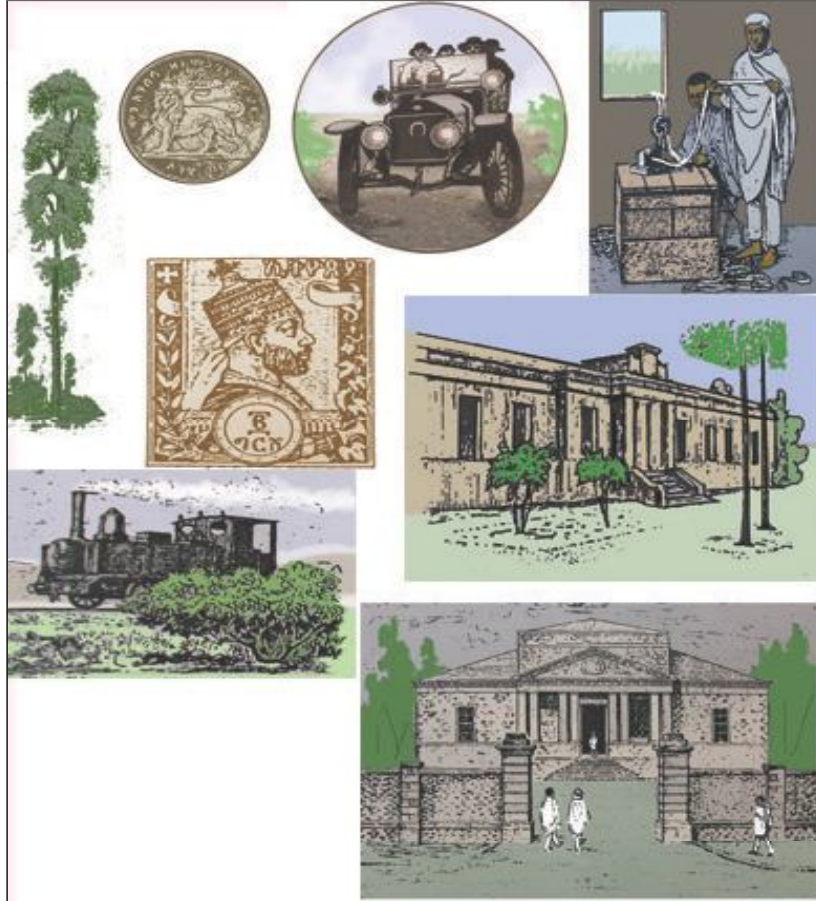
Waxaa dhamaan dagaaladaas aan soo sheegnay ku guulaystay ciidamadii Itoobiya. Waxayna si gaar ah geesinimadoodii iyo waddanimadoodii ugu mujiyeen dagaalkii taariikhiga ahaa ee Adwa, kaasoo tusaale wanaagsan oo lagu daydo u noqday waddamadii Afrika ee ay guumeystayasha reer Yurub guumaysanayeen. Minilik Imbiraadooriyadiisii cusbayd way sii adkaatay wuxuuna ku guulaystay aqoonsi dibloomaasiyadeed oo uu ka helay quwadihii Reer Yurub. Safaarado ayay Ajanabigii ka furteen Addis-Ababa. Waxaana ugu horeeyay Talyaaniga waxaana ku xigay Faransiiska, Ingiriiska iyo Maraykanka.

Guushii waynayd ee dagaalkii Cadwa waxay dalka Itoobiya u soo hoysay sumcad, midnimo iyo karaamo aan la qiyaasi karin oo taariikhda baal dahab ah ka gashay. Shacbi waynaha Itoobiya ee geesinimada iyo waddaniyada muujiyay oo uu hor kacayay Boqor Minilk guushaas ay soo hooyeen waxay noqotay minaaradii iyo furihii xornimo u dirirka ee Afrikaanku ka shidaal qaateen, dhiiri gelintana Unoqotay Tusaale; Sayid Maxamed Cabdile Xasan oo hogaaminayay halgankii Darawiishta ee bilaabmay dagaalkii Adwa kadib 1896 ilaa 1922kii kana soo hor jeestay gumaystayaashii Reer yurub siiba Ingiriiska iyo Talyaaniga. Haddaba, waxaan odhan karnaa Halgankii Sayid Maxamed Cabdile Xasan wuxuu ahaa midhii (natiijadii) ugu hor curatay ee Guushii taariikhiga ahayd ee cadwa.

Casriyeyntii Minilik

- *Wuxuu aas-aasay dawladda leh nidaam wasaaradeed.*
- *Wuxuu soo saaray (daabacay) lacag qadaadiic ah oo uu ujeeddo ganacsi iyo ujeedooyin kaleba ka lahaa*
- *Wuxuu dhisay wadada Tareenka ee isku xidha Addis-Ababa ilaa Jabuuti.*

- Wuxuu dhacay (aasaasay) adeegyada boostada iyo isgaarsiinta.
- Waxaa kale oo la furay Hosbitaal iyo Dugsigii Minilik

Jaantuska 1.15: Qaar ka mid ah wax qabayadii casriyeened ee Boqor Minilik

1.4 XAALADAHA SALDHIGA U AH KALA DUWANAANSHAHA DAGAAMEYNTA IYO HAB-NOLOLEEDKA

Markuu dhamaado cashirku, ardaydu waxay awoodi doonaan inay.

- Sheegaan qodobada furaha ah ee sababay kala duwanaanshaha dagaanka ee Itoobiya iyo Geeska Afrika.
- La xidhiidhiyaan qodobada dagaanka dhanka xaaladda nolasha ee Itoobiya iyo geeska Afrika.
- Isbarbar dhigaan xaaladda nolasha iyo dhaqanka ka jira dhulka jooga sare iyo ka jooga hoose iyo dhulka miyiga iyo ka magaalada.

Bartilmaameed

- *Dagaanku wuxw leeyahay qaabab kala duwan.*
- *Dagaanku wuxuu noqon karaa Miyi ama Magaalo, Meelaha Jooga sare ama jooga hoose leh.*
- *Kala duwanaanshaha dagaamada waxaa ugu wacan qodobka dhaqameeda iyo qodobka muuqaaleed.*
- *Qodobka Muuqaaleed waa ay go'aamiya waxaad cuntiin, xidhatiin i.w.m.*
- *Qodobka dhaqameed waa ka qaabeeya sida aad u dhaqantiin, isu dhexga shaan i.w.m*

Waa maxay dagaanku? Maxaynu uga jeednaa erayga dhaqan?

- *Dagaanku: waa hanaanka iyo qaabka dadku ay ugu nool yihiin una daganyihiin goob, sida tuulooyinka, magaalooyinka, caasimadaha, i.w.m.*
- *Dhaqanku waa qaab nololeed. Dhaqanku wuxuu tilmaamaa caadooyinka iyo caqiidada ay dad gaar ahi wadaagaan xilli iyo goob cayimana ku wadaagaan. Itoobiya waxaa ka jira dhaqamo kala duwan sida dhaqanka dadka Oromada, Soomaaida, Amxaarada iwm.*

B Kala duwanaanshaha Dagaanada

Dagaanada oo dhan ma aha iskumid oo waxaa jira waxyaabo badan oo ay ku kala duwanyihiin. Waxyaabaha ay dagaanadu ku kala duwanyihiin waxaa ka mid ah bedka, wax qabadka iyo halka ay dhacaan. Tusaale ahaan:

- *Dagaanka miyiga iyo magaalada waxay ku kala duwan yihiin dhanka waxqabadka.*
- *Dagaan ku yaala dhul joog sare iyo mid ku yaala dhul joog hoosena waxay ku kala duwan yihiin halka ay dhacaan.*

Waa maxay qodobada sababa kala duwanaanshaha dagaanada? Waxaa loo kala qaadaa qodobada sababa kala duwanaanshaha dagaanada labo qaybood oo waa wayn:

- 1 **Xaaladaha dabiiciga ama muuqaal:** waa xaaladaha dabiiciga ah (ayna aadamuhu wax lug ah ku lahaayn) ee saameeya degaanada sida: qaab-samayska dhulka, cimilada, Biyaha, iyo Carrada san.
- 2 **Xaaladaha dad-sameega:** waa xaaladaha aan dabiiciga ahayn ee ay aadamu keenaan ama ay sababteeda leeyihiin.
 - *Iska difaacidda ay koox (Dadyow degan goob) iska difaacan cadawiyadooda ku xeeran ama uu loolan ka dhexeeyo.*
 - *Aasaaska adeegyada ay ka mid yihiin: Dukaamada, Dugsiyada, xarumaha Caafimaadka, iwm. waa qodobada sidoo kale dadka salka u dhiga meel cayiman.*

Sidaa darteed, labada qodob ayaa waxay yihiin kuwa keena kala duwanaanshaha dagaanada.

Qodabadaan waa qodobo la xidhiidha go'amada binii'aadanka sida aasaas idda waxyaabaha daruuriga ah Tusaale: dugsiyada, xarumaha caafimaadka, dukaamada iwm ayaa ah waxyaabaha sabab u ah in ay dad dagaan sameyaan.

T Kala duwanaanshaha Hab-dhaqan-dhaqaaleedka u dhexeeya Miyiga iyo Magaalada iyo dhulka jooga sare iyo dhulka jooga hoose.

Maxaad ka fahanteen hab-nololeedku waxa uu yahay?

Waa habka dadka noloshooda hogaamiya. Wuxuuna ku tusaa waxa iyo sida ay u cunayaan, Meesha iyo sida ay ugu nool yihiin iyo sida ay ugu dhaqmayaan, waxa ay aaminsan yihiin iwm. Hab-nololeedka iyo Dhaqanku waxay leeyihiin xidhiidh si aad iyo aad ah isugu dhow. Dhaqamada dadka waxaa go'aamiya hab-nololeedkooda, hab-nololeedkoodana waxaa badala oo saameeya dhaqankooda.

Farqiga hab-noleledka iyo dhaqanka ee u dhexeeya magaalada iyo Miyiga.

○ *Hab nololeedka iyo dhaqanku waa laba aad isku xidhan.*

Farqiga hab-nololeedka iyo dhaqanka ee u dhexeeya meelaha Miyiga iyo Magaalada.

Dagaanada miyigu waa meelaha ay	Dagaanada magaalooyinka waa meelaha ay
◇ Tuulooyinka ama meelahay guryuhu kala fogyihiin (firidhsan yihiin)	◇ Guryaha iyo dhismuhu u dhisan yihiin si aad isugu dhadhaw
◇ Nolasha dadka waxay ku tiirsantahay beerashada midhaha iyo dhaqashada Xoolaha	◇ Nolasha dadka waxay ku xidhantahay shaqooyinka xafiisyada, warshadaha, dukaamada, iwm.
◇ Ma laha deris badan oo isu dhadhaw oo ay is booqdaan maalin walba.	◇ Guryaha in tooda badan waxay kasam aysanyihiin dhagax bulukeeti, iwm.
◇ Waxay dadka Miyigu u isticmaalaan gaadiid ahaan dameeraha iyo awrta oo ay ku rartaan alaabahooda	◇ Waxay Leeyihiin daris aad isugu dhadhaw
	◇ Waxaa laisticmaalaa gaadiidyo kala duwan sida tagaasida, basaska, iwm.

Farqiga hab-nololeedka iyo dhaqanka ee u dhexeeya meelaha dhulka Jooga sare iyo meelaha dhulka jooga hoose.

Dadka ku nool dagaanada dhulka jooga sare leh ku yaala waa kuwo	Dadka dagaanada dhulka jooga hoose
<ul style="list-style-type: none"> ◇ beerta heeda, qamandiga iyo daafida. ◇ ku nool cimilo ka qabaw cimilada dhulka jooga hoose leh. 	<ul style="list-style-type: none"> ◇ Beerashada Galleyda, Haruurka (Mesegada) i.w.m. ◇ Ku nool cimilo ka diiran
<ul style="list-style-type: none"> ◇ Dhirta sida "Tid" "kar aha" i.w.m. ◇ Dhaqda idaha. ◇ Samaysta canjeero ama Furun laga sameeyay "Daafi" "Qamadi" ama Heed ◇ Isticmaala caano lo'aad ◇ Waxay xidhaan dhar ka samaysan cudbi (oo loo yaqaano "sheema" ama "Buluukoo" si uu laf ahaantoo da uga difaaco Heerkulka qabow 	<ul style="list-style-type: none"> ◇ Dhirta sida Bardaha, Qudhaca, qaydarka, galoolka, i.w.m. ◇ Dhaqashada Riyaha Geela i.w.m ◇ Samaysta canjeero ama furun ay ka samaysteen Galley ◇ Isticmaala caano geel, caano adhi ◇ Waxay xidhaan dhar khafiif ah si uu laf ahaan tooda uga difaaco cimilada aadka u kulul

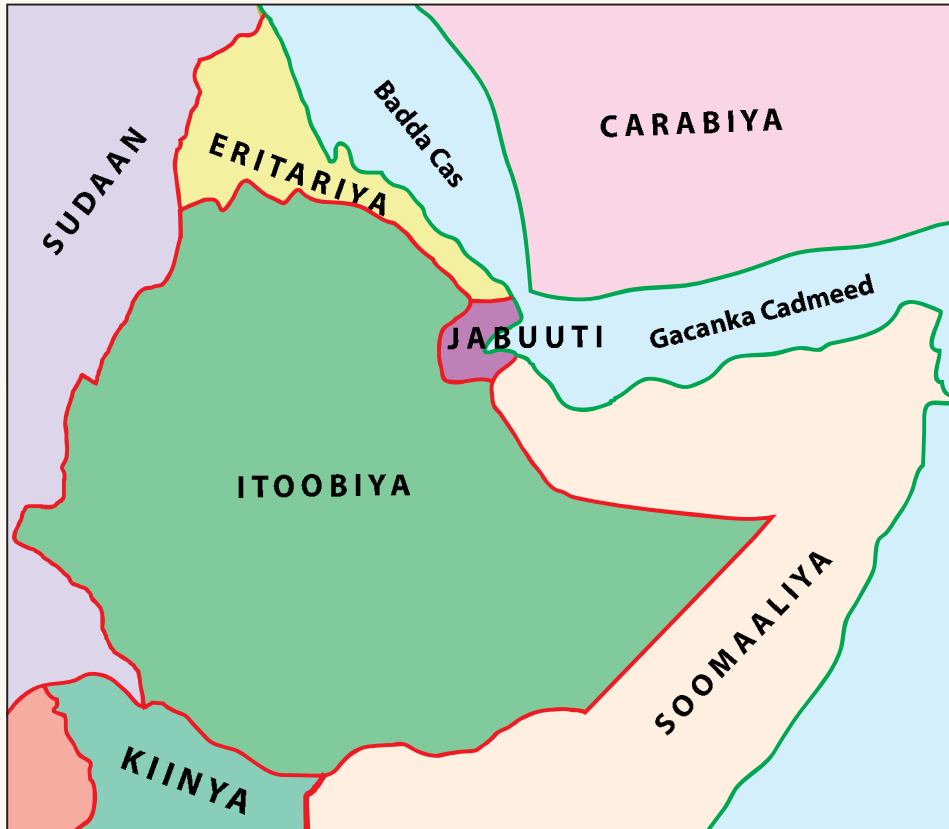
SOOKOOBIDA CUTUBKA

- ❑ Geeska Afrika waxaa loo aqoonsaday ilaa xad inuu yahay halka uu Aadamiga Abuuritaankiisii ugu horeeyay ka bilaabmay.
- ❑ Wuxuuna ka kooban yahay Afar waddan oo kala ah:- Itoobiya, Ereteriya, Soomaaliya iyo Jabuuti, waana cidhifka bari ee dhex gala bada carabta eek ala sooca badwaynta hindiya iyo Badacas.
- ❑ Dalka Itoobiya waa hoyga diimaha kala duwan Diimaha ugu caansan waa diinta islaamka iyo kiristaanka. Diinta Islaamka waxay soo gaadhay Itoobiya qarnigii 7^{aad} C.D, waxaa na ka qayb qaatay fiditaankeeda ganacsigii masaafada dheeraa ee ka imanayay dhulka carabta.
- ❑ Diinta Islaamka waxay Itoobiya ka soo gashay dhanka koonfurta iyo Bariga. Dekeda saylac ayaa ahayd marinka ugu muhiimsan dhanka fiditaanka diinta Islaamka. Waxaana ka samaysmay saldanado Islaami ah oo ka faa'iidaystay ganacsigii masaafada dheeraa.
- ❑ Marka laga yimaado saldanadahan, Itoobiya waxay hoy u ahayd dawladihii iyo Boqortooyooyinkii qadiimiga ahaa iyo kuwii waayihii dhexe oo ku soo kordhiyay guulo farsamada iyo guulo taarii khi ahba. Guulahaas oo ah kuwo manta goobaha soo jiidashada leh ee xaga dalxiiska qiimaha wayn leh.

LAYLIGA GUUD EE CUTUBKA 1^{aad}**I Tii run ah "Run" ku qor tii been ahna "Been" ku qor**

- 1 Waddamada Geeska Afrika weligood abaari kuma habsan.
- 2 Itoobiya waxay xadka ugu dheer la wadaagtaa soomaaliya.
- 3 Furitaanka kanaalka suways ee sanadkii 1869kii wuxuu sare u qaaday danayntii ay ajanabigu danaynayaan wadamada Geeska Afrika.
- 4 Badwaynta Hindiya waxay dalalka Geeska Afrika ay xadka kala wadaagaan dhinaca koonfur bari.
- 5 Badda Cas waxay kala soocdaa Geeska Afrika iyo Bariga Dhexe.
- 6 Kiristaanku waxay aamin san yihiin ciise in uu ina Illaahay yahay.
- 7 Islaamka iyo Kiristaankuba Asalkoodu wuxuu ka soo jeedaa Geeska Afrika.
- 8 Muslimiintu waxay aaminsan yihiin in uu hal Illaah jiro.
- 9 Itoobiya waa waddan ay Islaamka iyo Kiristaanku si nabad galyo ah ugu wade nool yihiin.
- 10 Kiristaanimada waxaa ugu hor qaatay boqor iyo taageerayaashiisii.
- 11 Itoobiya waa wadan dawlado waayadii hore ka soo jireen.
- 12 Mid ka mid ah sababihii hoos u dhaca u keenay Aksum waxay ahayd weerarkii dadka Beejaha.
- 13 Aksum waxay awood lahayd laga bilaabo qarnigii 6^{aad} ilaa qarnigii 8^{aad} C.D.
- 14 Boqortooyadii Saagwe waxaa si degdeg ah u bara bixiyay dawladii Aksum.
- 15 Cinwaanka ama horgalaha magac ee hogaamiyayaashii kaffa wuxuu ahaa "Taato".
- 16 Horgalaha "Kaawo" waxaa adeegsan jiray hogaamiyayaashii walaytaha.
- 17 Dhaqaalihii kaffa wuxuu ku dhisnaa ganacsiga iyo Beeraha.
- 18 Boqorkii ugu caansanaa Boqortooyadii Saagwe wuxuu ahaa Boqor kaaleb.
- 19 Xukuumadii ugu caansanayd waayadii hore ee waqooyiga Itoobiya waxay ahayd Dhaamoot.
- 20 Maamulkii muslimiintii Adaal waxaa lagu aasaasay Bariga Shawa.

II *Adiga oo ka tixraacaya khariiradan lagu siiyay ka jawaab su aalaha kana dooro xaraf ka saxda ah.*

Jaantuska 1.16: Khariidada Afrika

- 1 Magaalooyinkan soo socda teebaa ugu dhaw Addis Ababa?

☐ B Jabuuti	☐ J Muqdisho
☐ T Khartuun	☐ X Asmara
- 2 Waa kee dalka Geeska Afrika ee Itoobiya ka tirsanaa ka hor 1993?

☐ B Jabuuti	☐ J Eriteriya
☐ T Soomaaliya	☐ X Suudaan
- 3 Dalalka Geeska Afrika kee baa ugu dad badan (tirada dadka ee ugu badan ku nool yihiin)?

☐ B Itoobiya	☐ J Eriteriya
☐ T Soomaaliya	☐ X Jabuuti

- 4 Dalalkan soo socda kee baan xad la laheyn Geeska Afrika?
B	Masar	J	Kiinya
T	Uganda	X	Liibiya
- 5 Dakadee bay Itoobiya wakhti xaadirkan wax kala soo degtaa?
B	Muqdisho	J	Jabuuti
T	Boorti Suudaan	X	Casab

III *Ka dooro Jawaabta saxda ah*

- 1 Marinkii ugu Muhiimsanaa dhanka fiditaanka diinta islaamka ee ay ka soo gashay Geeska Afrika waxay aheyd.
B	Adulis	J	Berbera
T	Cassab	X	Saylac
- 2 Sababtii ugu wayneyd ee muranka ka dhex dhalisay maamulkii Islaamiga ahaa ee Ifaat iyo Boqor Amdhe Tsiyoon waxay ahayd?
B	Danihii ahaa maamul ka webiga Abbaay.
T	Danihii ku aadanaa ganacsigii masaafada dheer ee wadiiqada saylac maamulkiisa.
J	Danihii ku aadanaa maamulka Bada cas.
X	Midna
- 3 Saldanadii ugu horeysay ee muslimka aheyd ee qarniyadii dhexe ee itoobiya waxay ahayd?
B	Ifaat	J	Adal
T	Fatagaar	X	Shawa
- 4 Qaramadan hore ee Itoobiya mid kee baan ka mid aheyn saldanadihii Islaamiga ahaa
B	Dhaamot	J	Ifat
T	Adal	X	Shewa
- 5 Boqortooyadii Ifaat waxaa loo yaqaanay?
B	Walaasma
T	Zagwa
J	Makhsamayt
X	Tolo

IV *Dhamaystir weedhaha (Uqaado shaqo guri adiga oo u isticmaalaya Buugga qorista)*

- 1 Labada diimood ee ugu waa weyn ee ka jira Itoobiya waa _____ iyo _____.
- 2 Diinta Isaamka waxay soo gaadhay Itoobiya qarniyadii _____ C.D.
- 3 Macnaha erayga carabiga ah ee Islaam waa _____.
- 4 Sida ay sheegato kiniisade Ortodhokiska Itoobiys, waxay diinta Kiristaanku soo gaadhay Itoobiya _____.

V *Isku Aadi*

B

I

1	Uduga	B	Qarankii hore ee jirijiray 3000 C.H
2	Dhaamoot	T	Qarankii horee Itoobiya ee ka jiray waqooyiga wabiga Gojab.
3	Enaarya	J	Qarankii hore ee Itoobiya ee ka jiray inta u dhaxaysa wabiga Abbaay iyo wabiga dhedhessa.
4	Kaffa	X	Qarankii horee Itoobiya ee ka jiray koonfurta Enaryaa.
		KH	Qarankii ka jiray koonfurta Aksuum qiyaastii 1000 C.H.

VI *Isku Aadi II saldanadaha Muslimka iyo halka ay kaga yaalaan Itoobiya isku aadi*

Saldanada

Halka ay kaga taalo Itoobiya

1	Ifaat	B	Shenkora
2	Adaal	T	Harar
3	Baali	J	Agagaaraha isha Webiga Shabeelle.
4	Dawaro	X	Waqooyiga Shewa
5	Fatagar	KH	Waqooyiga Baali

VII Hoos waxaa taxan qaar kamid ah waddamada Afrika. Kaga jawaaba su aalaha sooraaca Jawaabahooda ku qora buuga aad wax ku dhigataan.

<i>Itoobiya</i>	<i>Jabuuti</i>	<i>Sudan</i>	<i>Somaaliya</i>
<i>Kenya</i>	<i>Eriteriya</i>	<i>Masar</i>	<i>Taansaaniya</i>
<i>Jaadh</i>	<i>Yugaandha</i>		

1 U kala qeybi dalalka Geeska Afrika iyo kuwa aan ahayn.

Waddamada Geeska Afrika

Waddamada aan ahayn

2 U kala qeybi dalalka xeebta leh iyo kuwa aan lahayn.

Wadamada aan xeebta lahayn

Waddamada xeebta leh

3 Tax ama qor magaalo madaxyada waddamada hooso.

Itoobiya _____

Keenya

Suudaan _____

Masar

Jabuuti _____

Jaadha

Eriteriya _____

Taansaaniya

Soomaaliya _____

Yugaandha